

Bu proje Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir.

HARİTALAMA VE İZLEME GÜNCELLEME ÇALIŞMASI

DİN HİZMETLERİNE ERİŞİMDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ

PROF. DR. SERPİL SANCAR

2020

Türkiye'de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Faz II

Din Hizmetlerine Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

**Haritalama ve İzleme Çalışması:
2018-2020 Güncellemesi**

Prof. Dr. Serpil Sancar

Aralık 2020

CEİD YAYINLARI

Din Hizmetlerine Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması 2018-2020 Güncellemesi

Kaynak gösterilmek kaydıyla yararlanılabilir.

ISBN: 978-605-80901-4-9

Yıldızevler Mah. 721. Sokak, No:4/9 Çankaya, 06690

Ankara, Türkiye

Tel: 0 312 440 04 84

www.ceid.org.tr

www.ceidizler.ceid.org.tr

Kapak/İç Tasarım: Hasan Kürşat Akcan

Bu yayın Avrupa Birliği'nin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği'nin sorumluluğu altındadır. Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

PROF. DR. SERPİL SANCAR Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi. Siyaset Bilimi alanında doktorasını tamamladıktan sonra Siyaset Kuramı, Siyaset Sosyolojisi, Küresel Siyasal Dinamikler, Din-Siyaset İlişkisi, Sosyal Bilimlerde Araştırma Metodolojisi konularında dersler verdi. Kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet araştırmaları alanında da akademik çalışmalar yapan Profesör Sancar bu alanda da "Feminist Kuram," "Cinsiyet ve Siyaset," "Kadın Hakları Hareketleri," "Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti" ve "Kadın Araştırmalarında Yöntem" derslerini vererek Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans ve Doktora Programlarının yürütülmesinde aktif olarak yer aldı. Ankara Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi'nin (KASAUM) kurucularından olan Profesör Sancar halen bu merkezin müdürü olarak da görev yapıyor. Profesör Sancar 2011-2012 yılları arasında ABD George Washington Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak bulundu; "Din ve Cinsiyet" konusunda araştırma yaptı ve dersler verdi. Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) kurucu başkanı olan Profesör Sancar kuruluşundan bu yana derneğin yönetiminde de aktif olarak çalışıyor. Profesör Sancar'ın kadın çalışmaları ve siyaset bilimi kesişim alanlarında çok sayıda yayını ve araştırması mevcuttur. Profesör Sancar'ın yakın dönemde yayınlanmış bazı kitapları şöyledir: Din, Siyaset ve Kadın: İran Devrimi, 1990 Belge Yayınları (ikinci baskı: 2016, Nika Yayınevi); Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar, 2012, İletişim Yayınları (ikinci baskı: 2014, İletişim Yayınları); 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Eleştirinin Birikimi, derleme, bölüm I ve II, 2011, Koç Üniversitesi Yayını; Erkeklik: İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler, 2009 Metis Yayınları, (üçüncü baskı: 2016 Metis Yayınları); İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme, 1997, İmge Yayınevi (üçüncü baskı: 2016, İmge Yayınevi, Ankara).

İçindekiler

Tablolar	6
Şekiller.....	7
Giriş.....	8
Uluslararası Normların ve Standartlara Uyumun Belirlenmesi	9
Din Hizmetlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Normuna Uyumu.....	9
Uluslararası Siyasi Belgelerde Din Hizmetlerine Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Düzenlemeler	11
Avrupa Birliği Belgeleri.....	11
Türkiye Mevcut Durum Analizi.....	13
Ulusal Mevzuatın Haritalaması: Türkiye Mevzuatında Din ve İnanç Özgürlüğü ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Uyumu.....	13
Anayasa'da açık ve özel bir düzenleme yoktur.	13
Türk Ceza Kanunu'nda açık ve özel bir düzenleme yoktur.....	14
Siyasal Partiler Kanununda açık ve özel bir düzenleme yoktur.....	14
İlgili Politikaların Haritalaması: Türkiye'de Din Hizmetleri ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	15
Ulusal Eylem Planlarında Din Hizmetleri ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	15
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planlarını İzleme	17
Din Hizmetlerinin Yürütülmesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Normuna Uyum	18
Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) Temel Norm Değişikliği: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği yerine Adalet	19
Diyanet İşleri Başkanlığı- Aile Dini Rehberlik Büroları (ADRB)'nin Medeni Hukuk Alanındaki Faaliyetleri.	23
DİB ve Ailede Kadın, Çocuk, Genç, Yaşlıyı Korumak.....	23
DİB ve ADRB Faaliyetlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Değerlendirilmesi	25
ADRB'nin Aile ile İlgili Görevleri: Erkeklerden Hiç Bahsedilmeyen Aile Koruma Hizmeti	26
ADRB'nin Kadın ve Aileye Yönelik Projeleri	27
DİB- Müftülüklerin Nikah Hizmetleri.....	28
DİB ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Ana-Akımlaştırma İçin Kurumsal İşbirliği	29
Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile İşbirliği Protokolü	29
DİB'nin Çocuklara Yönelik Faaliyetleri	31
Din İşleri Yüksek Kurulu'nun (DİYK) Aile ve Kadın Sorunları Konusundaki Dini Yorumları	32

Dini Yorumlar Medeni Hukuk Konularını İçeriyor	32
Dini İbadet Konuları İle Kadın Sağlığı Konuları Birlikte Ele Alınıyor	35
DİB Vaazlarında Kadın Hakları ve Ailenin Korunması	36
Vaaz Edenlerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı	36
DİB'nin Görev Alanının Yeniden Genişletilmesi.....	37
DİB 2019 Yılı Faaliyetleri.....	38
Din Hizmetlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Uyumu: Sivil Örgütlerin Kapasiteleri	40
Türkiye'de Din Hizmetleri ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İle İlgili Veriler	44
DİB Performans Göstergeleri	44
DİB İstihdam Politikası ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Verileri.....	44
Din Hizmetini Yönetenlerin Cinsiyet Dağılımı	44
Diyanet İşleri Başkanlığında Çalışanların Cinsiyet Dağılımı.....	45
DİB- Kuran Kursları Öğretmenleri.....	46
İmam Hatip Okulları Öğretmenleri	46
YÖK- İlahiyat Fakültelerinde Ders Veren Akademik Kadronun Cinsiyet Dağılımı	46
Din Hizmetlerinden Yararlananların Cinsiyet Dağılımı.....	47
Örgün Din Eğitimi: Milli Eğitim Bakanlığı-Din Öğretimi Genel Müdürlüğü	47
Yaygın Din Eğitimi: DİB ve Camilerde Kuran Kursları	49
YÖK- İlahiyat Fakültelerinde Akademik Din Eğitimi	50
Hac ve Umreye Gidenler	51
Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesinde Artış Oranı.....	51
EK-1 Şekiller ve Tablolar	52

Tablolar

Tablo 1: DİB'da çalışan personelin hizmet sürelerine göre cinsiyet dağılımı	53
Tablo 2: DİB'da çalışan personelin yaş ve cinsiyet dağılımı	53
Tablo 3: T.C. MEB-DÖGM'ne Bağlı İmam Hatip Ortaokullarda Okul, Öğrenci Sayısı	54
Tablo 4: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı İmam Hatip Liselerinde Okul, Öğrenci Sayısı	54
Tablo 5: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı İmam Hatip Açık Öğretim Liselerinde Okul, Öğrenci Sayısı	55
Tablo 6: 2017-2018 Ortaöğretim Okul ve Öğrenci Sayıları.....	55
Tablo 7: 2018-2019 Ortaöğretim Okul ve Öğrenci Sayıları.....	56
Tablo 8: 2019-2020 Ortaöğretim Okul ve Öğrenci Sayıları.....	56
Tablo 9: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretimde Öğrenci Artış Oranı.....	56
Tablo 10: T.C. MEB-DÖGM'ne Bağlı İmam Hatip Liselerinde Görevli Öğretmen Sayısı Artışı	57
Tablo 11: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı Ortaokullarda Okul, Öğrenci Sayısı	57
Tablo 12: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı İmam Hatip Liselerinde Okul, Öğrenci Sayısı	58
Tablo 13: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı İmam Hatip Açık Öğretim Liselerinde Okul, Öğrenci Sayısı	59
Tablo 14: DİB Rehberlik ve Teftiş Hizmetleri Başkanlığı Üst Yönetiminde Kadın Erkek Oranı	59
Tablo 15: Din İşleri Yüksek Kurulunda Kadın Erkek Oranı	59
Tablo 16: Diyanet İşleri Başkanlığı Çalışan Kadın Erkek Sayılarındaki Artış Oranları (2017-2019).....	60
Tablo 17: Diyanet İşleri Başkanlığı Çalışan Kadın Erkek Sayıları (2010-2019)	59
Tablo 18: 2017-2020 dönemi illere göre Kuran Kursu Sayısı ve Katılan Kadın ve Erkek Öğrenci Sayıları	59
Tablo 19: Diyanet İşleri Başkanlığı: Hacca ve Umreye Giden Kadın Erkek Sayıları (2017-2020).....	60
Tablo 20: Hac ve Umreye Gidenlerin Cinsiyet ve Yaşa Göre Dağılımı (2017-2020).....	61
Tablo 21: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı İmam Hatip Liselerinde Görevli Öğretmenlerin Sayısı	61
Tablo 22: Yüksek Din Eğitimi: İlahiyat Fakülteleri Akademik Kadro	62
Tablo 23: İlahiyat Fakültelerinde Görevli Akademik Personelin Kadro Türüne ve Cinsiyete Göre Dağılımı	63
Tablo 24: Yüksek Din Eğitimi: İlahiyat Fakülteleri Akademik Kadro Artış: 2017-2020	64
Tablo 25: İlahiyat Fakültelerinde Öğrencilerin Öğrenim Türüne Göre, Yıllara ve Cinsiyete Göre Dağılımı	64
Tablo 26: Din Eğitimi: İlahiyat Fakülteleri Mezun Sayılarının Yıllara Göre Artışı	65

Tablo 27: İlahiyat Fakültelerinde Öğrencilerin Öğrenim Türüne Göre Cinsiyete Göre Dağılımı	66
Tablo 28: İlahiyat Fakültelerinden Mezun Öğrencilerin Program Türüne ve Cinsiyete Göre Dağılımı	67
Tablo 29: Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi (2012-2020)	68

Şekiller

Şekil 1: ADRB'na başvuranların cinsiyet dağılımı	52
Şekil 2: ADRB'na başvuru konuları	52
Şekil 3: Evlilik-Nikah-Boşanma konusunun alt başlıklarına göre dağılımı	53
Şekil 4: İlahiyat Fakültelerinde Görevli Akademik Personelin Kadro Türüne ve Cinsiyete Göre Dağılımı	62
Şekil 5: İlahiyat Fakültelerinde Kayıtlı Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı	64
Şekil 6: İlahiyat Fakültelerinden Mezun Öğrencilerin Program Türüne ve Cinsiyete Göre Dağılımı	65
Şekil 7: Yıllara göre Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi	68

Giriş

Bir toplumda dini inanç sahibi insanların ibadet etme ve itikadına uygun faaliyetlerde bulunabilmelerini kolaylaştıracak dini hizmetler, devlet kurumlarınca ya da sivil kurumlarca, din ve inanç özgürlüğü kapsamında, yerine getirilmektedir. Bu tür dini hizmetlerin yürütülmesi sırasında dikkate alınması gereken ilkeler ve normlar arasında en çatışmalı olanlardan biri de toplumsal cinsiyet eşitliğidir. Din ve inanç özgürlüğünün korunması ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının birlikte hayata geçirilmesi gereği uluslararası insan hakları çevrelerinde oldukça yakın bir tarihte kabul edilmiştir.

Din ve inanç özgürlüğünün sağlanması laik ve demokratik bir kamu yönetimin temel normudur ve devletlere farklı din ve inançlar arasında ayrımcılık yapmama yükümlülüğünü getirir. Yani bireylerin din ve inanç özgürlüğü çerçevesindeki faaliyetleri karşısında, devletin farklı dini inançlara ve ibadet biçimleri karşısında tarafsızlığı ve koruyucu olması önem taşır. Ama öte yandan, dinî inanç, gelenek ya da kültürler bazı durumlarda açıktan ya da dolaylı cinsiyetçi ya da cinsler karşısında ayrımcı davranış ya da dini pratikler içerebilir. Bu nedenle, devletler bireylerin dini inançlarına uygun yaşamalarına karışmama ve bu özgürlüğü koruma görevini yerine getirirken, aynı anda toplumsal cinsiyet eşitliğini ve özellikle de kadın ve çocukların temel insan haklarını ihlal eden dini pratikleri engelleme ve yasaklama ile de yükümlüdür. Örneğin, erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi, reşit olmayan kız çocuklarının dini onaylarla evlendirilmesi gibi dinen yasak olmayan ama açıkça kadın ve çocuk hakları ihlali olan pratikler karşısında devletin tedbir alma yükümlülüğü vardır. Uluslararası insan hakları hukukunun temel normu, toplumsal cinsiyet eşitliğini açıktan ya da dolaylı ihlal edecek hiçbir uygulamanın, başka bir hakkın kullanımı adına, meşru görülemeyeceği ve bu tür davranış ve uygulamaların devletler tarafından önlenmesi gerektiğidir.

Bu rapor Türkiye'de Sünni İslam dinine mensup vatandaşları için dini ibadet, dini eğitim ve dini ritüellere katılmalarını mümkün kılacak din hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesinde toplumsal cinsiyet eşitliği normuna uyumu ele almaktadır. Rapor, başka din ve mezhepler ve inançlar ile ilgili sivil kurumlarca yürütülen dini faaliyetleri kapsam dışında tutmuştur.

Uluslararası Normların ve Standartlara Uyumun Belirlenmesi

Din Hizmetlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Normuna Uyumu

Temel insan hakları normlarının geçmişte ve bugün sağladığı meşruluğa rağmen din veya inanç özgürlüğü ile birlikte dikkate alınması gereken toplumsal cinsiyet eşitliği normlarının ne olduğu temel bir uluslararası sözleşme metninde açıkça tanımlanmış ve detaylı olarak belirlenmiş değildir. Buna rağmen, konu temel insan hakları sözleşmelerinde belirtilen ana ilkelere dayanarak, insan hakları kurumlarının kararları, bildirgeleri, hukuki belgeler ve tavsiye kararları çerçevesinde, giderek artan netlikte ele alınmaktadır.

Konuyu ilgilendiren temel ve genel normlar şunlardır:

- Eşitlik ve Ayrımcılık Yasağı
- Eşit Haklara Sahip Olma Hakkı
- Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Uyum
- Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğünün sağlanması.

Din ve inanç özgürlüğünün hayata geçirilmesi sırasında uyulması gereken toplumsal cinsiyet normları konusunda üzerinde uzlaşmış normları şöyle özetleyebiliriz:

1. Cinsiyetçi basmakalıp düşüncelerin ve kültürel pratiklerin dini gerekler gibi sunulmasının önlenmesi,
2. Dini kurumların ve süreçlerin yönetiminde kadınların eşit yer alabilmesinin sağlanması,
3. Aile değerleri ve kültürünün korunması adına kadınların insan hakları ihlallerinin önlenmesi,
4. Çocukların din eğitimi hakkını uygularken, ebeveynlerin çocuklarına kendi inanç ve dinlerine uygun eğitim verme haklarının, yani çocuğun inanç özgürlüğü hakkının "çocuğun gelişen kapasitesi" ve "en üstün yararı" sınırları içinde yorumlanması ve kız çocuklarının eşitlik haklarının korunmasının sağlanması,
5. Devletlerin din ve inanç özgürlüğünü düzenleme ve sınırlama yetkisinin ancak yasayla öngörülmüş durumlarda söz konusudur. Devletlerin bu konudaki özgürlükleri sınırlama gerekçelerinin açıkça kamu güvenliğinin korunması gibi zorunlu bir toplumsal ihtiyaca dayanması gerekir. Söz konusu düzenleme ve yasaklamaların demokratik bir toplumun gerektirdiği orantılılık çerçevesinde yapılması şarttır.

Raporun ele aldığı dönemde söz konusu beş uluslararası normla ilgili önemli bir değişiklik söz konusu olmamıştır. Bu nedenle bu güncelleme çalışmasında da aynı normlara uyumu değerlendireceğiz.

Uluslararası Siyasi Belgelerde Din Hizmetlerine Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Düzenlemeler

Avrupa Birliği Belgeleri

Din hizmetlerine erişimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda 2017-2020 tarihleri arasında yayınlanmış önemli siyasi belgelerden biri Avrupa Birliği'nin beş yılda bir hazırladığı ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesi için yol gösterici temel belge olan *Eşitlik İçin Birlik: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Stratejisi 2020-2025*'tir¹. Söz konusu beş yıllık eylem planında yer alan eşitlik politikalarında din ve inanç farklarının dikkate alınmasına ilişkin önemli bir vurgu yer almaktadır. Plan, politikaların uygulanması sırasında insanlar arasındaki her türlü farklılıkları dikkate alınması gereğini vurgulanmaktadır. Belgede, kadınlar ve erkekler arasında eşitliğin sağlanması gereken her yerde, bunun insanlar arasındaki her tür farklılığı içerecek şekilde (in all their diversity) tanımlanması gerektiği belirtilmektedir. Bu tanım, sık sık altı çizilmeye başlanan "kimseyi dışarda bırakmamak" (to leave no one behind) ilkesi gereği cinsler arası eşitlik ilkesini yeniden ele alıyor. Bu bakış açısı cinsiyet, cinsel kimlik, cinsel karakter, ırk, etnik köken, din ya da inanç, engellilik, yaş, cinsel yönelim farklarının dikkate alınması gereğini anlatıyor.

Avrupa Birliği'nin toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda politikalarının sorumlu kurumu olan Avrupa Toplumsal Cinsiyet Enstitüsü -EIGE de bu ilkeyi "kesişimsellik" kavramı kapsamında ele alıyor² ve kesişimsellik açısından önemli bir alan olan din ve inanç farklarının dikkate alınması gereğini vurguluyor.

Konu ile ilgili normların uygulamaya yol vermesi çalışmalarında 2020 yılında gerçekleşen önemli bir adım da BM Özel Raportörü'nün "Dini İnanç Özgürlüğü ve Toplumsal cinsiyet eşitliği Raporu"nun yayınlanması oldu. Rapor, Şubat 2020 BM-İnsan Hakları Konseyi'nin 43. Oturumuna sunuldu³ Rapor inanç özgürlüğü ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin çalışma noktalarını BM-Sürdürülebilir Kalkınma Hedefler açısından gözden geçiriyor.

Bu gelişmeye paralel bir gelişme de Danimarka ve Norveç Dış İşleri Bakanlıkları işbirliği ile hazırlanan bir başka raporun yayınlanması oldu. Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü tarafından hazırlanan raporda (Şubat 2020), BM- Sürdürülebilir Kalkınma

¹ European Commission. (2020). A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025. European Commission. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/783>)

² Bkz. <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1263>

³ UN (2020). Gender-based violence and discrimination in the name of religion or belief. United Nations. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1266>)

Hedefleri (SKH) çerçevesinde, toplumsal cinsiyet eşitliği ile din ve inanç özgürlüğünün nasıl birlikte uygulanabileceğini dair yorumlar, örnekler ve tavsiyelere yer verildi⁴. Raporda devletlerin kadın ve LGBTİ+ haklarını ihlal eden dini inançları meşrulaştırmaması gerektiği de vurgulanıyor.

---

⁴ Petersen, J. (2020). Promoting Freedom of Religion or Belief and Gender Equality in The Context of The Sustainable Development Goals: A Focus on Access to Justice, Education and Health Reflections from The 2019 Expert Consultation Process. The Danish Institute for Human Rights. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1267>)

Türkiye Mevcut Durum Analizi

Ulusal Mevzuatın Haritalaması: Türkiye Mevzuatında Din ve İnanç Özgürlüğü ile Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Uyumu

Din ve inanç özgürlüğünün sağlanmasında toplumsal cinsiyet eşitliği normuna uyum açısından Türkiye'de mevzuatın değerlendirmesi:

Anayasa'da açık ve özel bir düzenleme yoktur.

- ✓ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre bireylerin din ve vicdan hürriyetinin korunması, ibadet haklarını özgürce kullanabilmeleri için devletin hem düzenleyici hem de hizmet sağlayıcı olması temel bir kamu görevi normudur.
- ✓ Laik cumhuriyet ilkesi Anayasa'nın 2.maddesinde yer alır ve bu nedenle devletin temel düzeni dini kurallara dayandırılmaz.
- ✓ Anayasa'da "vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyeti" 24. ve 25. maddelerde düzenlenmiştir. Anayasa'nın 24. ve 25. maddelerindeki düzenlemeye göre din ve inanç özgürlüğü genel olarak vicdan ve düşünce özgürlüğünün temel bir alanıdır.
- ✓ Anayasa'ya göre din ve ahlâk eğitimi devlet tarafından yerine getirilecek bir "kamu görevi"dir ve din kültürü ve ahlâk bilgisi eğitimi ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunludur ve devlet tarafından düzenlenir.
- ✓ Anayasa'nın "Kanun önünde eşitlik" başlıklı 10. Maddesi, genel anlamda dini inanç ve toplumsal cinsiyet dahil, eşitlik ile ilgili normu tanımlamış ve eşitliği sağlamanın bir "kamu görevi" olarak (aynı din ve ahlâk eğitimi gibi), devletin görevi olduğu belirtilmiştir.

Bu hükümler çerçevesinde, Anayasa gereği dini eğitim ve ibadetin devlet tarafından yönetilmesi sırasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin nasıl hayata geçirileceğine; kadın ve kız çocuklarının temel haklarının ihlal edilmesinin nasıl önleneceğine dair özel bir hüküm yoktur. Diğer deyişle Anayasa'da din işlerinin devlet kurumlarınca yürütülmesi sırasında toplumsal cinsiyet eşitliğine ve kadının insan haklarına aykırı uygulamaların nasıl önleneceği belirsizdir.

Türk Ceza Kanunu'nda açık ve özel bir düzenleme yoktur.

Türk Ceza Kanunu din ve vicdan hürriyetine karşı işlenen suçları ve müeyyidelerini 115, 125/3 (c, b), 153/1, 2, 3, 122. maddelerinde tanımlamıştır. Türk Ceza Kanunu din ve vicdan hürriyeti kullanılırken toplumsal cinsiyet eşitliği normunun ihlali halinde devletin sorumluluğunu düzenleyen bir hüküm içermemektedir.

Dini kurum, kişi ve kuruluşların ya da bireylerin, dini inançları gereği davrandıkları iddiasıyla, toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesini çiğneyen, kadın ve kız çocuklarının temel insan haklarının ihlal eden fiillerin, şikâyet, soruşturma, önleyici tedbir ve cezalandırmaya ilişkin genel ilkeler dışında, özel olarak düzenlenmiş hükümler yoktur.

Siyasal Partiler Kanununda açık ve özel bir düzenleme yoktur.

Siyasi Partiler Kanunu'na göre din ve vicdan özgürlüğü 78, 81, 86, 87, 88, 89 ve 96. maddelerinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemelere göre siyasi partiler din ve mezhep ayrımı gözetemez ve azınlık bulunduğunu ileri süremezler; laiklik ilkesine karşı amaç güdemezler; dinen kutsal sayılan şeyleri istismar edemezler; dini istismar eden propaganda yapamazlar; dinî tören ve ayin düzenleyemezler; dinî bayramları, ayinleri ve cenaze törenlerini parti gösterilerine ve propagandalarına vesile yapamazlar; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Anayasa'da tanımlanan konumuna aykırı amaç güdemezler; parti adı olarak dini ad ve anlamları kullanamazlar.

Siyasal Partiler Kanunu din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili hükümleri düzenlerken devletin düzenini ve siyasi rejimi korunma açısından bakmış ve ona göre önleyici ilkeleri ve kuralları tanımlamıştır. Bu hükümler, din adına yapılamayacak işleri sayarken siyasi partilerin dini inanç ve özgürlükleri gerekçe göstererek toplumsal cinsiyet eşitliğine aykırı dini hüküm ve geleneklerin uygulanması savunamayacaklarına dair bir hüküm yer almamaktadır.

İlgili Politikaların Haritalaması: Türkiye'de Din Hizmetleri ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Ulusal Eylem Planlarında Din Hizmetleri ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Din Hizmetlerine Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Tematik Raporumuzda⁵ aşağıdaki üç temel ulusal eylem planı ile değerlendirmelere yer vermiştik:

- *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013*⁶
- *Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023*⁷
- *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2016-2020*⁸

Din Hizmetlerine Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Güncelleme Raporumuzda ise son dönemde yayınlanmış *Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı 2020-2021*⁹'yi değerlendireceğiz.

Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı 2020-2021 özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) kadına yönelik şiddetle mücadeleden sorumlu temel devlet kurumları arasında sayılmış ve kurumun üstleneceği faaliyetler ayrı bir başlık altında tanımlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler, Adalet, İçişleri, Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlıkları arasında yer almış ve politika uygulamasında stratejik düzeyde önem verilen bir kurum olmuştur.

Planda DİB'na verilen, daha önceki eylem planlarında yer alan görevlerin öncelikli alanları şunlardı:

- Kız çocukları ve kadınların eğitim düzeylerinin yükseltilmesi,
- Kadına yönelik şiddetin önlenmesi,
- Erken yaşta ve zorla evlendirilmenin önüne geçilmesi,
- Kadın sağlığı konusunda farkındalık yaratma,
- Kadın hakları ve ailenin korunması alanlarında dinî rehberlik.

⁵ Yıldırım, M., Çınar, H., Yılmaz, Z. ve Arslan, H. (2018). Din Hizmetlerine Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması. CEİD Yayınları:12. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/178>)

⁶ KSGM (2008). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013. T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/110>)

⁷ KSGM (2018). Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2018-2023. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/887>)

⁸ Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, A. (2016). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2016-2020. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/113>)

⁹ AÇSHB (2019). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı (2020-2021). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/935>)

2020-2021 Koordinasyon Planında aynı politika alanları yer almakla birlikte bazı yenilikler de yer almıştır:

- Faaliyetler ve hedefler daha somut tanımlanmış ve detaylandırılmıştır.
- Erkekler de politika hedef grupları arasında sayılmıştır.
- Faaliyetlerin izlenmesine olanak sağlayacak performans göstergeleri tanımlanmıştır.

Hedef 6
Kadına yönelik şiddetle mücadelede Diyanet İşleri Başkanlığı görev alanı kapsamında gerekli tedbirlerin alınması
6.1.1 Kadına yönelik şiddet, erken yaşta ve zorla evliliklerle mücadele gibi konularda halka yönelik yürütülen farkındalık artırma faaliyetleri sürdürülecektir.
6.1.2 Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yetiştirilen eğitimciler tarafından, konuya ilişkin herhangi bir eğitim almamış 5.000 din görevlisine yönelik eğitime başlanacaktır.
6.1.3 Din görevlileri tarafından özellikle erkeklerin konuya ilişkin farkındalık kazanmalarına yönelik ailede hak ve sorumluluklar bağlamında baba olmanın önemine dikkat çekmek amacıyla pilot çalışma için seçilen 10 ilde 'Baba Okulu' seminerleri gerçekleştirilecektir.
6.1.4 Şiddeti doğuran zihin kalıplarının ortadan kaldırılmasına yönelik sahih dini bilgiler doğrultusunda halkın aydınlatıldığı bilgilendirmeler Ekim ve Kasım aylarında düzenli olarak yapılacak ve yayınlanacaktır.
6.1.5 "Temel Aile Bilinci Eğitimi" projesi cami, kahvehane gibi mekânlarda yaygınlaştırılarak sürdürülecektir.
6.1.6 "Huzurlu Aile, Güçlü Toplum, Güvenli Gelecek Projesi kapsamındaki "Evliliğe İlk Adım" seminerlerinin Müftülük ve Belediyelere nikâh için başvuran çiftlere yönelik yaygınlaştırılması sağlanacaktır.
6.1.7 "Ailenin Korunması ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Toplumsal Farkındalığın Sağlanması" projesi kapsamında paneller, kahvehane sohbetleri, fabrika ziyaretleri ve Cuma vaazları belli periyodlarla uygulanmaya devam edilecektir.
6.1.8 Er-erbaşlara, polis ve bekçi adayları ile infaz koruma memurlarına yönelik gerçekleştirilecek hizmet içi eğitim, konferans, seminer vb. programların muhtevasına "Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Dinî Referanslar" konusunun eklenmesi ve din görevlileri vasıtasıyla anlatılmasına ilişkin gerekli çalışmalar gerçekleştirilecektir.
6.1.9 İŞ-KUR ve Belediyelerin Meslek Edindirme Kurslarında "Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Dinî Referanslar" eğitimi verilmesi konusunda ilgili taraflarla işbirliği gerçekleştirilecektir.
6.1.10 Diyanet İşleri Başkanlığının üçer aylık vaaz ve hutbe planlamalarında; "Kadının Dokunulmazlığı ve Onuru", "Çocuğun Dokunulmazlığı ve Onuru" ve "Çocuk, Kadın ve Yaşlının Haklarına Riayet" gibi konulara yer verilecektir.
6.1.11 Üçer aylık vaaz ve hutbe planlamalarında; "Kadının Dokunulmazlığı ve Onuru", "Çocuğun Dokunulmazlığı ve Onuru" ve "Çocuk, Kadın ve Yaşlının Haklarına Riayet" gibi konulara yer verilecektir. Yaygın din eğitimi kapsamında Kur'an Kurslarında eğitim gören kadın kursiyere Formatör Eğitimciler tarafından "Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Dinî Referanslar" seminerleri verilecektir.
6.1.12 Yaygın din eğitimi kapsamında yatılı Kur'an Kurslarında eğitim gören öğrenciye Formatör Eğitimciler tarafından "Ailede Merhamet İstiyorum" seminerleri verilecektir.
6.1.13 Diyanet TV ve Radyo'da "Ailede Merhametin Sağlanması ve Aile Fertlerinin Şiddetten Korunması" konularında farkındalık yayınları yapılacaktır.
6.1.14 Yerel Radyo ve TV'lerde Müftülüklerce "Ailede Merhametin Sağlanması ve Aile Fertlerinin Şiddetten Korunması" konularında programlar yapılacaktır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planlarını İzleme

“Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele 3. Ulusal Eylem Planının etkin uygulanması kapsamında hazırlanan Koordinasyon Planı (2020-2021) izlemesi Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı koordinasyonunda oluşturulacak “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Teknik Kurulu” vasıtasıyla 3'er aylık dönemlerde yapılacaktır. Teknik Kurul tarafından hazırlanan izleme ve değerlendirme raporu yılda bir kez toplanan “Kadına Yönelik Şiddet İzleme Komitesi”ne sunulacaktır. Koordinasyon Planı'nın uygulanması ve izlenmesinde ihtiyaç duyulması halinde ilgili kurumlar tarafından geçici veya sürekli çalışma grupları oluşturulabilecektir.¹⁰

Koordinasyon Planında yer alan bu düzenlemeye rağmen Bakanlık tarafından en son yayınlanan izleme raporu 2016-2017 dönemine aittir. Bakanlık plan değerlendirmeleri yapmış olsa bile bunları yayınlamamıştır.¹¹

¹⁰ AÇSHB (2019). Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı (2020-2021). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/935>), s.38.

¹¹ İzleme ve değerlendirme raporları için bkz. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm/ulusal-eylem-planlari/izleme-ve-degerlendirme-raporlari/>

Din Hizmetlerinin Yürütülmesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Normuna Uyum

İlk bölümde yer verdiğimiz beş norm ışığında Türkiye'de din hizmetlerinin yürütülmesinde toplumsal cinsiyet eşitliği açısından dikkate alınması gereken temel konuları burada ele alacağız¹².

Din hizmetlerine erişimde toplumsal cinsiyet eşitliğine uyumu aşağıda belirtilen ayrımlarla değerlendireceğiz:

1. Din hizmetlerini yönetenler/karar verenlerin cinsiyet dağılımı
  - DİB Başkan ve yardımcıları, müftüler ve müftü yardımcıları
2. Din Hizmetlerini yürüten kamu görevlilerinin cinsiyet dağılımı
  - Dini yorum ve görüş bildirme yetkisine sahip görevliler (Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK))
  - Aile Dini Rehberlik Büroları (ADRB) uzmanları
  - İmam Hatip okulları öğretmenleri
  - Vaiz, vaize ve DİB çalışanları
3. Din hizmetlerinden yararlananların cinsiyet dağılımı
  - Dini ibadet hizmetlerine katılanların (cami hizmetlerinden yararlananlar) cinsiyet dağılımı
  - Haç ve umreye in cinsiyet dağılımı
  - Toplum geneline genel dini eğitimi: hutbe, vaaz ve konferanslar, yaz kampları ve diğer sosyal faaliyetlere katılanlar
  - Dini eğitim hizmetlerinden yararlananların cinsiyet dağılımı
    - MEB- İmam-Hatip okulları
    - DİB- Kuran kursları ve hafızlık eğitimleri
    - Yüksek din eğitimi-YÖK İlahiyat Fakülteleri

¹² DİB faaliyet verileri için şu kaynaklara bkz.

DİB (2018). Stratejik Plan 2019-2023. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1268>)

DİB (2020). Stratejik Plan 2019-2023 Güncellenmiş Versiyon. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1269>)

DİB (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı 2019 Yılı Faaliyet Raporu. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1271>)

DİB (2018). Diyanet İşleri Başkanlığı 2018 Yılı Faaliyet Raporu. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı. (<https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1270>)

Diyamet İşleri Başkanlığı'nın (DİB) Temel Norm Değişikliği: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği yerine Adalet

DİB uluslararası normlara uyumunu saptamada en önemli konulardan bir Türkiye'de din hizmetlerinin yürütülmesinde, daha önce kurum tarafından açıkça temel norm olarak belirtilen toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının mevzuattan, düzenleyici metinlerden ve politika uygulama dilinden çıkartılmasıdır. Buna birkaç örnek verelim.

2018 tarihli bir Cuma Hutbesinde DİB'nin kadın-erkek eşitliği ve kadınların insan haklarına riayet bağlamında geleneksel yaklaşımını özetlenmiştir:

"Yüce Rabbimiz, okuduğum âyet-i kerimede şöyle buyuruyor: "Ey insanlar! Şüphesiz ki, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır"....

Peygamberimiz (s.a.s) de okuduğum hadis-i şerifte şöyle buyurmaktadır: "Biliniz ki, sizin, hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır"....

Kadına dair nerede köhne bir anlayış ve zalim bir davranış varsa, o cahiliye döneminin kalıntısıdır...

Her insan en temel hakları ile doğar ve cinsiyeti yüzünden bu hakları bir insandan esirgemek İslam'a da insafa da sığmaz. Sırf kız olduğu için bir çocuğun doğumuna üzölmek, onu hor görmek, eğitimden mahrum bırakmak, zorla ve küçük yaşta evlendirmek zulümdür....

Peygamber Efendimiz (s.a.s) kadın ve erkeği "Bir bütünün birbirini tamamlayan iki yarısı" olarak tanımlar. Birbirine sevgi ve güvenle bağlanan, birbirini koruyan ve destekleyen bir tutumu bizlere öğretir. Zira sağlıklı, huzurlu ve güçlü bir toplumu kadın ve erkek birlikte inşa eder....

Bugün insanlık her konuda olduğu gibi, kadın hakları konusunda da çetin bir imtihandan geçiyor. Dünyanın birçok yerinde savaş, şiddet ve zorbalık herkesten çok kadınları vuruyor. Acıyla kıvranan, hapsedilen, göçe zorlanan kadınlar yardım bekliyor.... kadın söz konusu olduğunda merhamet, adalet ve hakkaniyetten asla vazgeçmeyelim".¹³

¹³ Bkz. <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kisi/Baskan/11354/cuma-hutbesi-islamda-kadin-adalet-merhamet-ve-hakkaniyet>

Bir diğer örnek DİB başkanının resmi demeçleridir. Diyanet İşleri Başkanlığında görevli kadın personel sayısına da değinen Başkan Prof. Dr. Ali Erbaş şöyle söylemiş:

*"Her yerde kadın vaizimizin olmasını istiyoruz. Şu anda 23 ilimizde kadın müftü yardımcımız var. Bütün illerimizde bir kadın müftü yardımcımız olacak inşallah. Şu an itibarıyla 40 bin civarında kadın Kur'an kursu öğreticimiz var. Bunların 20-25 bin kadrolu, sözleşmeli, gerisi de fahri olarak görev yapıyorlar. Kadın vaizlerimiz var, sayıları 700 civarında. Kadın vaizlerimizin ne kadar faydalı olduğunu, bu kardeşlerimizin yapmış oldukları hizmetleri gördükçe kanaatimiz daha da çok artıyor. Sayılarını da artıracamız...50 kadar kadın murakıbımız var. Bunların da sayısını artıracamız inşallah. Kur'an kurslarımızın yüzde 90'ı kadın Kur'an kurslarımız... Şu ana kadar bir milyona yakın öğrencimiz var Kur'an kurslarımızda. Bunu biz çok değerli buluyoruz."*¹⁴

DİB Başkanı Prof. Dr. Ali Erbaş 8 Mart 2020 tarihindeki özel demecinde kurum politikasını şöyle anlatıyor:

"Kulluk sorumluluğu ve insanlık değeri açısından kadın ve erkek arasında hiçbir fark yoktur. Bu konuda Rabbimizin belirlediği yegâne değer ölçüsü; Allah'a saygıyla bağlanmak ve O'nun ölçülerine hakkıyla uymak anlamına gelen takvadır.

Kadın ile erkek arasındaki biyolojik farklılığın ötekileştirmeye gerekçe kılınması ve toplumsal hayatta hak ihlallerine yol açması, vahyin, aklın ve vicdanın asla tasvip etmeyeceği bir durumdur.

Maalesef günümüzde kadın hakları ihlallerini besleyen önyargılı, adaletsiz ve merhametsiz bir bakış, din, dil, ırk, coğrafya ve sosyal statü gözetmeksizin küresel bir sorun kaynağı haline gelmiştir. Kadına karşı gelişen bu olumsuz bakış ve davranışların temelinde, insana dair aşkın boyutu, ahlaki ilkeleri ve manevi sorumluluğu öteleyen marazi bir yaklaşımın olduğu aşikârdır.

Kadının onurunu ve toplumsal konumunu hedef alan, onu cinsiyeti üzerinden ayrımcılığa tabi tutan her türlü düşünce ve davranış İslam'a aykırıdır. Dolayısıyla kadının saygınlığını zedeleyen, bilgi ve tecrübesiyle medeniyete katkı sunmasına engel olan bütün gelenek, örf ve inanışlar hem Kur'an hem de sünnet açısından reddedilmelidir.

Diğer taraftan, kadını metalaştıran, kapitalizmin ve tüketim kültürünün ekran yüzü olarak kullanan, onun ilim, bilim, sanat ve kalkınmaya katkısını göz ardı

¹⁴ Bkz. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/11507/diyaret-isleri-baskani-erbas-islam-ve-kadin-calistayinin-acilisina-katildi>

eden bir yaklaşımın da kadını değersizleştirdiği açıktır ve bununla da mücadele edilmelidir.

Kur'an-ı Kerim'in gelişi ve Peygamber Efendimizin kararlı mücadelesiyle; kadınlara ve bilhassa kız çocuklarına karşı insanlık dışı muamelenin reva görüldüğü cahiliye anlayışı ortadan kalkmış, insani erdemlerin en güzel örneklerinin yaşandığı, ahlaki ve hukuki değerlerin hâkim olduğu bir toplum ve medeniyet inşa edilmiştir. Peygamber Efendimizin, kadına onurunu ve haklarını teslim eden çağrısı, vahyin eşsiz rehberliğiyle şekillenen nezaket, zarafet, adalet ve merhamet yüklü sünnet-i seniyyesi bütün zamanlar için en ideal ve evrensel modeldir.

Bu itibarla, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nün, kadının özdeğeri ve sahip olduğu temel insani haklar konusunda etkin bir farkındalığa, kadına yönelik şiddetle mücadele hususunda küresel bir bilinç vesile olmasını temenni ediyorum.¹⁵

2018 yılında DİB'nin 8 Mart Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle gerçekleştirdiği programlarda da toplumsal cinsiyet eşitliğinden artık bahsedilmediğini bunun yerine adalet ve hakkaniyet kavramlarının geçtiğini görüyoruz. 8 Mart 2018 nedeniyle DİB 15 ilde "Adalet ve Hakkaniyet Bağlamında Kadın" temasıyla toplantılar gerçekleştirilmiş ve 81 ildeki ADRB'larda aynı temalarla etkinlikler düzenlemiştir.

DİB tarafından 2018 yılında düzenlenen *Aile Forumu*'nda da toplumsal cinsiyet eşitliği yerine adaleti kavramının kullanıldığı ve bunun farklı boyutlarının tanımlandığını görüyoruz. Forumda yer alan konu başlıkları şöyle: "Toplumsal Cinsiyet Adaletini İhsan İle Birlikte Düşünmek", "Aileyi Besleyen Bir Değer Olarak Adalet", "Ailede Hak ve Sorumluluklara Adalet Temelli Yaklaşım", "Ailede Adalet Eğitimi", "Aileyi İhsan ile Ayakta Tutmak"¹⁶.

Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanlığınca "Mahremiyet Bağlamında Sosyal Medya ve Aile" teması, 2017 yılında "Sadakat ve Güven Bağlamında Aile" teması ve 2018 yılında "Adalet ve İhsan Bağlamında Aile" teması çerçevesinde gerçekleştirilen Aile Forumlarında katılımcı akademisyenlerin tebliğleri kitap haline getirilerek basımı yapılmıştır.¹⁷

¹⁵ Bkz. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29375/8-mart-dunya-kadinlar-gunu-mesaji>

¹⁶ DİB 2018 Faaliyet Raporu, s. 146.

¹⁷ DİB 2018 Faaliyet Raporu, s.167.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere DİB'nin önceki yıllardaki resmi bakış açısı olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini benimserken yakın zamanlarda bunun yerine adalet, merhamet ve hakkaniyete göre belirlenen bir kadın hakları anlayışı gelmiştir. Bu bakış açısının değişiminin uluslararası alanda Türkiye'nin uyum taahhüdünde bulunduğu normlara aykırı bir durum olup olmadığı izlenmelidir. Bu değişimin kadınların sorunlarını daha görünür kılarak çözüme destek mi olduğu yoksa yaşanan eşitsizlikleri daha görünmez hale mi getirdiği, kurum uygulamalarının değerlendirilmesi ile yapılmalıdır. Ama bu norm değişikliğinin ne amaçla yapıldığına ve ne anlama geldiğine dair bir açıklamayı resmi politika metinlerinde göremiyoruz.

Diyamet İşleri Başkanlığı- Aile Dini Rehberlik Büroları (ADRB)'nın Medeni Hukuk Alanındaki Faaliyetleri.

DİB ve Ailede Kadın, Çocuk, Genç, Yaşlıyı Korumak

DİB, Anayasa'nın 136. maddesine göre, "laiklik" ilkesine uygun çalışması ve "milletin dayanışma ve bütünleşmesine" hizmet etmesi gerekir. 633. s. Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanuna göre DİB aile, kadın, gençlik, engelli ve toplumun diğer kesimlerini dinî konularda aydınlatmak ve rehberlik yapmakla görevlendirilmiştir. 2010 yılından itibaren DİB'nin görev alanına kadın ve aile ile ilgili hizmet üretme ve düzenleme yetkisi eklenmiştir. Bu yetki DİB'na medeni haklar, kadın sağlığı ve üreme hakkı, aile değerlerini koruması amacıyla aile ve evlilik içi ilişkiler hakkında yorum yapma ve uygulama yetkisi vermektedir.

DİB'nin bu görevi yerine getirirken kadın hakları ve aile ilişkilerine yönelik dini tavsiye ve önerilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği normuna uyumu değerlendirilmelidir. DİB tarafından yürütülen dini eğitim, ibadetlerin düzenlenmesi, dini tavsiye ve yorumlarda bulunulması benzeri faaliyetlerin özellikle kadın ve kız çocuklarının medeni haklarının korunması, doğurganlıkları üzerindeki kişisel karar hakkına riayet edilmesi açısından nasıl bir içeriğe sahip olduğuna bakmak gerekir. Bu amaçla aşağıdaki soruların yanıtlarını verecek bir izleme yapılması önem taşımaktadır:

- *DİB'nin medeni hukukun düzenlediği alanlardaki uygulamaları ulusal mevzuatta yer alan kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili çerçeveyi değiştiriyor mu?*
- *DİB'nin verdiği danışmanlık hizmetleri kadınların dini ibadet hizmetlerinden eşit yararlanma haklarını sınırılıyor mu?*

Diyamet İşleri Başkanlığı (DİB) Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'da (6002 s. Kanun) 2010 yılında yapılan kapsamlı değişiklikler ile kurumun kadınlara, çocuklara ve aileye yönelik olarak genişleyen görev alanı 7. Maddede tanımlanmış ve "aile, kadın, gençlik ve toplumun diğer kesimlerine yönelik dinî konularda aydınlatma ve rehberlik yapma" görevi DİB'e verilmiştir.

DİB bu görevi yerine getirmek amacıyla 81 il ve bağlı ilçelerdeki Müftülüklerde Aile ve Dini Rehberlik Büroları (ADRB) kurmuştur. Ayrıca, DİB'in yan kuruluşu olan Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) çatısı altında özel olarak kadın ve aile konularıyla ilgilenmek üzere Kadın Aile ve Gençlik Merkezi (KAGEM) kurulmuştur. KAGEM "toplumun her kesimine ulaşmak, onları İslam'ın ana kaynaklarından hareketle dini bilgiyle, düşünceyle, kültür ve sanatla buluşturmak; toplumsal sorunlar karşısında

bilgi, söylem ve proje üretmek üzere" 1996 yılında kurulmuş ve 2011 yılında yeniden yapılandırılarak ilgi ve sorumluluk alanları genişletilmiştir.

ADRB'nın işleyişinde temel ilkeler ve hedefler şöyle tanımlanmaktadır:¹⁸

İlkeler:

- *Faaliyetlerin İslam dininin temel kaynaklarına dayanan, kadim medeniyetimizin kültürel değerleriyle güçlenen sağlam bilgiyi esas almak.*
- *Kadın, aile, çocuk, genç ve yaşlı bireylere dinî rehberlik ve manevi destek hizmeti sunarken düzeyli ve tutarlı olmak.*
- *İlgili kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yürüterek ailenin değeri ve önemi hakkında toplumsal bir farkındalık oluşturmak,*
- *Etkili bir hizmet dokusu oluşturabilmek için müracaat eden bireylerin hassasiyetlerini dikkate almaktır.*

Hedefler:

- *Çalışmaları millî ve manevi değerlere bağlı bir ailenin kurulması, korunması ve güçlendirilmesi bilinciyle planlamak ve sürdürmek,*
- *Aile kavramının birleştirici rolüyle kadın, aile, yaşlı, genç ve çocuk sorunlarına karşı bir duyarlılık geliştirerek çözüme katkı sağlamak,*
- *Aile içi şiddet, töre cinayetleri ve kız çocuklarının maruz kaldığı cinsiyet ayrımcılığı gibi olumsuz tutum ve davranışları önlemeye yönelik faaliyetler gerçekleştirmektir.*

¹⁸Bkz. <https://dinhizmetleri.diyane.gov.tr/Documents/aile%20g%C3%B6rev.pdf> (erişim 27.09.2020)

DİB ve ADRB Faaliyetlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Değerlendirilmesi

ADRB'nın yukarıda özetlediğimiz yetki ve görev tanımında aile içi şiddet ve töre cinayetlerinden ve kız çocuklarının maruz kaldığı cinsiyet ayrımcılığından bahsedilmiştir ama kadınların yaşadığı diğer ayrımcılıklara karşı nasıl bir temel normdan hareket edileceği belirtilmemektedir. ADRB'nin görev tanımı içinde toplumsal cinsiyet eşitliği normuna uyum gereğinin belirtilmemiş olması uygulamada, dini danışmanlık ve rehberlik hizmetinin icrası sırasında, keyfi ve rastgele dini yorumların yapılmasının ve din adına cinsiyetçi ve ayrımcı tavsiyelerde bulunulmasının önüne nasıl geçileceği sorusunu yanıtızsız bırakmaktadır.

ADRB'nın görev tanımında ayrıca, *"kültürel değerleri esas almak", "düzenli ve tutarlı olmak", "ailenin değeri hakkında farkındalık oluşturmak", "bireylerin hassasiyetlerini dikkate almak", "milli ve manevi değerlere bağlı ailenin kurulması", aileye... çözüm sunmak"* gibi içeriği cinsler arası eşitlik normu açısından belirsiz, uygulamada çok sayıda cinsiyetçi kalıp yargılara meşruluk kazandıran ifadeler de yer verildiği görülmüştür.

DİB ve ADRB'nın ailenin korunması politikasının temel faaliyetleri evliliğin desteklenmesi ve kolaylaştırılması için tavsiyeler, müftüler aracılığıyla yapılan resmi nikahın dini meşruluk sağlaması, boşanmanın engellenmesi için çalışılması, evlilik danışmanlığı yapılarak aile içi uyum konusunda kadınların eğitilmesi, aile içindeki şiddetin önlenmesi ve benzeri faaliyetlerdir.

Söz konusu politika, aile değerlerinin korunması ve bu değerlerin çocuklara öğretilmesini hedeflemektedir. Bu değerlerin ne olduğunun açıkça tanımlanması gerekmektedir. DİB'nin son dönemde bu konuda yaptığı yayınlarında¹⁹ konuya açıklık getirmeye çalıştığı görülmektedir. Ama bu hizmetlerin yürütülmesi sırasında uyulması gereken ilkeler, normlar ve kurallar kurum mevzuatında açıkça belirtilmediği sürece kurum yöneticilerinin değişen içerik tanımlarına göre bu değerlerin tanımlarının da değişeceği bir gerçektir.

Bu nedenle ADRB'nın görev tanımı içinde mutlaka kadın ve kız çocuklarının temel insan haklarını ihlalini engelleyici ilkelere dair düzenleme yapılmalıdır. Burada

¹⁹ Örnek olarak bkz: Fatma Bayraktar Karahan, *İslam'da Aile*, DİB Yayınları, no. 1628, Ankara 2020; *Sorularla Mahremiyet Bilinci*, DİB Yayınları, no.1633, Ankara 2020; *Hadislerde Kadın*, DİB Yayınları, no. 1553, Ankara 2019.

bahsettiğimiz nedenlerden dolayı ADRB'nın uygulamada toplumsal cinsiyet eşitliği normuna uygun davranıp davranmadığını izlemek önemli olmaktadır.

ADRB'nın Aile ile İlgili Görevleri: Erkeklerden Hiç Bahsedilmeyen Aile Koruma Hizmeti

Aile ve dinî rehberlik büroları (ADRB) telefon, e-posta veya yüz yüze görüşmeler yoluyla yürüttüğü aile dini rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinde muhatap olarak, hizmetlerden yaralanıcı olarak ya da dinin gereği davranışlarını düzenlemesi gereken birey olarak erkeklerden bahsetmemektedir. Konu ile ilgili hukuki ya da dini metinler, mevzuatta yer alan görev tanımları, kurum yetkililerinin yorum, görüş ve beyanlarında, yani ailenin korunması politikasının hiçbir noktasında erkekler ne sorunlu ne de sorumlu kişiler olarak ele alınmamaktadır. Aile içi ve kadına yönelik şiddetin önlenmesi çalışmalarında da şiddet faili olarak erkeklerden hiç bahsedilmemektedir.

ADRB'nın adında aile olmakla birlikte kurumun öncelikle kadınlara yönelik hizmet verdiği ve öncelikle de bu bürolardan tavsiye alan kadınları ev kadınları olduğunu görüyoruz. Örneğin DİB'nın 2018 Faaliyet Raporuna göre ADRB'na bir yıl içinde başvuran 1810 erkeğe karşın 12.273 kadın vardır ve bunların 5117'si ev kadınıdır (Şekil 1).

ADRB'nın daha önce de saptamış olduğumuz gibi, aile adı altında çoğunlukla kadınlara yönelik faaliyetler yaptığı ve erkekleri kapsama alanına almamaya devam ettiğini görüyoruz.

ADRB'nın danışmanlık hizmeti aile hukuku ile ilgili konularda yoğunlaşıyor.

Bu kapsamda ADRB'na 2018 yılı içerisinde toplam 14.083 kişi başvurmuş ve bu kişilerin ailevi soru ve sorunlarına rehberlik edilerek cevap verilmiştir²⁰. Söz konusu başvuruların konularına göre dağılımını gösteren verilere baktığımızda (Şekil 2) 5354 kişi ile en çok evlilik, boşanma, nikah konularında danışmanlık hizmeti verildiği anlaşılmaktadır. Doğrudan medeni hukuk alanına giren evlilik, nikah, çocuk, aile gibi konulardaki başvuruların ön planda geldiği görülmektedir (Şekil 3).

ADRB'nın danışmanlık hizmetinin icrası sırasında mahremiyet sınırlarına riayet edilerek yargılamadan, eleştirmeden, büyük bir dikkat ve titizlikle büroya müracaat edenleri dinleyip dinî bilgiler ışığında sorunlara çözümler üretildiği belirtilmektedir.

²⁰ DİB 2018 faaliyet Raporu, s.121.

ADRB'na müracaat eden vatandaşların aile ve dinî rehberlik alanı dışında kalan problemlerine en sağlıklı çözümleri bulmaları için ilgili kurumlara yönlendirildiklerine işaret edilmektedir.

ADRB'nın dini rehberlik ve danışmanlık hizmetini yaparken kurumun kendi bünyesindeki aile okulu, evlilik okulu ve DİB'nin Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK) gibi başka birimlerle de birlikte çalıştığı anlaşılmaktadır. DİB bünyesindeki bu birimlerin aile, evlilik, kadın sorunları gibi alanlarda hangi dini normlara ve kurallara göre danışmanlık yapıldığı sadece dini açıdan ele alınmaktadır. Bu dini yorumların toplumsal cinsiyet eşitliği normuna nasıl uyum sağlayacağına dair bir düzenleme ya da uyulması gereken çalışma ilkeleri yoktur. Bu nedenle bu konularda yapılan dini tavsiye ve yönlendirmeler ilgili dini uzmanın öngörüsüne, bilgisine ve anlayışına bağlı kalmaktadır. ADRB'na yapılan başvurularla ilgili tutulan kayıtlarda yer alan verilerin konularına göre dağılımı faaliyet raporunda yer almaktadır.

ADRB'nın Kadın ve Aileye Yönelik Projeleri

Biz Bir Aileyiz Projesi: 2018 yılında Kur'an kursu öğretmenlerine yönelik "Biz Bir Aileyiz" projesi başlatılmıştır. Toplam 35 ilde "Biz Bir Aileyiz" projesi kapsamında konferanslar düzenlenmiştir²¹. Proje toplantısı ile ilgili paylaşılan fotoğrafta yetkililer dışında katılanların hepsinin kadın olduğu görülüyor. Bu da aile ile ilgili çalışmaların sadece kadınların katılımıyla yürütüldüğü saptamamızı doğruluyor.

Temel Aile Bilinci Eğitimi Projesi: Kur'an kursu öğretmenleri vasıtasıyla kursiyerlere Kur'an ve sünnet ışığında aileyle ilgili temel ahlaki ilkelerin kazandırılması, aile içi iletişimin önemi ve bu iletişimin güçlendirilmesine yönelik farkındalığın artırılması amacıyla "Ailem Seti" kitapçıklarına "Ailede İffet ve Mahremiyet" modülü de eklenerek 12 konu başlığında 2018 yılında "Temel Aile Bilinci Eğitimi" projesi başlatılmıştır. Birinci aşaması Kur'an kursu öğretmenlerini, ikinci aşaması ise Kur'an kursu öğrencilerini kapsayan "Temel Aile Bilinci Eğitimi" projesi 2019 yılında 81 ilde uygulanmıştır²².

DİB-KAGEM'in Evlilik ve Anne Baba Okulu: KAGEM'in Anne Baba okulu var²³. KAGEM'in evli çiftlerin evlilikte karşılaştıkları problemlere çözüm yolları bulmalarını, sahip oldukları ortak değer ve ilkeler konusunda farkındalık kazanmalarını amaçlayan; bu doğrultuda aile kurumunun psikolojik, sosyolojik, hukuki boyutunu

²¹ DİB 2018 Faaliyet Raporu s.141.

²² DİB 2018 Faaliyet Raporu, s.142.

²³ Bkz. <https://tdvkagem.org.tr/anne-baba-okulu/>

Kur'an ve sünnet ışığında ele alan seminerler yaptığı Evlilik okulu programı da sürdürülüyor²⁴.

Programda yer alan başlıklar şöyle: *"Kadın ve Erkek Fıtratı"*, *"Aileyi Ayakta Tutan Değerler"*, *"Evlilikte Dindarlık ve Maneviyat"*, *"Evlilikte Yaşanan Sorunlar ve Çözümleri"*, *"Evlilik Terapisi Nedir? Ne Zaman İhtiyaç Duyulur?"*, *"Evlilikte Uyum ve Mahremiyet"*, *"Evlilikte Etkili İletişim ve Problem Çözme"*, *"Mutlu Evliliklerin Özellikleri"*, *"Anne ve Baba Olmaya Psikolojik Hazırlık"*, *"Aile Olmanın Psikolojik Temelleri"*.

DİB- Müftülüklerin Nikah Hizmetleri

İçişleri Bakanlığı'nın 30/11/2017 tarihli ve 132911 sayılı oluru ile de evlendirme memurluğu yetkisi il ve ilçe müftülerine verilmiştir. 03/11/2017 tarihli ve 30229 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 7039 sayılı Kanun, 03.11.2017 tarih ve 30229 sayılı Resmî Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Kanun ile 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun "Evlendirme Yetkisi" başlıklı 22 inci maddesinin, evlendirmeye yetkili memurları belirleyen ikinci fıkrasına "il ve ilçe müftülüklerine evlendirme memurluğu yetkisi ve görevi verebilir" ibaresi eklenmiş ve böylelikle müftülüklerin nikâh işlemi yapmasının önü açılmıştır.

Bu itibarla Başkanlığımızca, il ve ilçe Müftülerimize 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile 7.039 sayılı Kanun ve Evlendirme Yönetmeliği çerçevesinde verilen bu yetkinin uygulanmasında yol gösterici ve açıklayıcı olması amacıyla hazırlanan "Resmî Nikah Yetkisi Hakkında Genelge" 01.02.2018 tarih ve E.13744 sayılı Başkanlık onayı ile yürürlüğe girmiştir.

Genelgenin yürürlüğe girmesi ile birlikte 2018 yılında 65 il ve 396 ilçe müftüsü tarafından ülke genelinde müftülüklerce toplam 6.757 resmi nikâh işlemi gerçekleştirilmiştir²⁵.

Yasa değişikliğinin olduğu tarihten bu yana müftülüklerde kıyılan nikahlar ile ilgili yakın zamanda yapılan bir TÜBİTAK araştırmasına göre²⁶:

²⁴ Bkz. <https://tdvkagem.org.tr/iki-insan-bir-hayat-evlilik-okulu/>

²⁵ DİB 2018 Faaliyet Raporu, s.148.

²⁶ Çalışmanın temel veri kaynaklarını odak grup çalışmaları, derinlemesine mülakatlar ve ulusal ölçekli kamuoyu anketi (*Türkiye'de Enformel Kurumlar Anketi, TEKA 2019*) oluşturmaktadır. Araştırma için bkz. "Enformel, Gayriresmî Kurumların Sosyo-Politik Hayattaki Rolü", TÜBİTAK Program Kodu: 1001, Proje No: 118K281, yazarlar: Zeki Sarıgil, Gözde Yılmaz, Eda Bektaş, Pınar D. Sönmez, Haziran 2020, Ankara.

- 2019 yılında nikahların %2.10 müftülükler tarafından yapılmış. Araştırma kapsamında görüşülen bekarların ancak %5'i müftülükte nikah istediğinin belirtiyor. Bekarların %83'ü resmi nikaha ek olarak dini nikahı onaylıyor.
- Sadece resmi nikah yapanların oranı %8.40. Sadece dini nikahı uygun bulmayanlar %85,8. İki nikah da önemli diyenler %67.
- Çocuğunun evlenirken resmi nikah yanı sıra dini nikah yaptırmasını isteyenler %70.
- Görüşülen kişilerin %15'i yasaya aykırı olmakla birlikte 18 yaşından küçük evlendiği için sadece dini nikah kıyılmış. Dini nikahların %94'ünü cami imamı/hocası kıymış.
- Görüşülenlerin %41 dini nikahlı eşin miras hakkının olmadığını düşünüyor.
- Müftülüklere nikah yetkisi verilmesini görüşülenlerin %42'si onaylamıyor.
- Görüşülenlerin %7'si çok eşliliğin yasallaşmasını ve %89'u eşcinsel evliliklerin yasak olmasını istiyor.
- Görüşülenlerin %26'sı kadınlara nafaka ödenmesinin kaldırılmasını istiyor.

DİB ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Ana-Akımlaştırma İçin Kurumsal İşbirliği

DİB'nın toplumsal cinsiyet eşitliğini ana-akımlaştırma görevi yürüten Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) ile birlikte yürüttüğü proje ve çalışmalarda eşitlik kavramına yer verilmese de kadının insan hakları, aile içi şiddet, töre cinayetleri gibi konularda işbirliği yapılması öngörülmüştür:

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile İşbirliği Protokolü

Diyanet İşleri Başkanlığı ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında ailenin güçlendirilmesi, sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine yönelik işbirliği protokolü imzalanmıştır. 13 Kasım 2018 tarihinde imzalanan protokol çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı birlikte yürüteceği çalışmalardan bazıları şu şekildedir:

- Aile içi iletişimin artırılması, aile bireylerinin sorun çözme kapasitelerinin geliştirilmesi, koruyucu ailelik gibi konularda toplumda bilinç ve duyarlılık sağlamak amacıyla ortak çalışmalar yapmak,
- Kadının insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kadına yönelik şiddetle mücadele, töre cinayetleri gibi konularda ortak çalışmalar yapmak.

- Çocuk hakları, çocuk ihmal ve istismarı, çocuğa yönelik şiddetle mücadele, çocuklara yönelik sanal ve gerçek tehlikeler, erken yaşta evlilikler gibi konularda toplumsal bilinç ve duyarlılığın artırılması amacıyla içeriğinin ortaklaşa belirlendiği çalışmalar yapmak.
- Kurum bakımı altında olan engelli bireylerin, yaşlı, kadın ve çocuk ile şehit yakını ve gazilerin belirlenecek kriterler çerçevesinde umre organizasyonlarına katılımını sağlamak.
- Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Din Görevlilerinin Katkısının Sağlanması Projesi kapsamında hazırlanan eğitim materyalleri güncellenerek basımı,
- DİB'nin aile konusunda yapmış olduğu faaliyetleri içeren Diyanet Aile Çalışmaları kitapçığının basılması.
- Aile ve Dini Rehberlik Büroları ve Sosyal Hizmet Kurumları (çocuk evleri, çocuk evleri sitesi, ÇODEM, kadın konukları ve huzurevleri) Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Kılavuz Kitaplarının hazırlanması.
- 6284 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve ilgili diğer kanunların uygulanması konularında farkındalık ve duyarlılığı artırmak amaçlı hizmet içi eğitim faaliyetleri düzenleyerek din görevlilerinin (vaiz, imam-hatip, müezzin-kayyım ve Kur'an kursu öğreticileri) cami ve cami dışı mekânlarda halka ulaşarak doğru bilgiler aktarmaları,
- 2018 yılında 22 eğitici eğitimi ile 960 eğitici yetiştirilmiş, alan eğitimine katılan personel sayısı 100.080 olmuştur. Yapılan eğitimler sonunda tüm din görevlileri "Ailenin Korunması ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Toplumsal Farkındalığın Sağlanması" konusunda eğitim alarak bu hususta toplumsal farkındalık çalışmalarına katkı sağlamışlardır.²⁷
- 2018 yılında Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile Aile ve Dini Rehberlik Dairesi ortak çalışması olarak "Kadın ve Çocuklara Yönelik Eylem Planı" oluşturulduğu belirtilmekle birlikte bu eylem planının metni ve nasıl uygulandığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁸
- DİB ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında imzalanan protokol gereği, kadınlara sosyal hizmet sunan kurum ve kuruluşlarda (konuklarında) dinî rehberlik hizmeti yürüten personelin çalışma usul ve esasları ile dinî rehberlik programı hazırlanmış 2018 yılından itibaren 81 ilde bulunan kadın konuklarında uygulanmaya başlanmıştır.²⁹

²⁷ DİB 2018 Faaliyet Raporu, s.154.

²⁸ İbid s.162.

²⁹ İbid. s.166.

DİB'nin Çocuklara Yönelik Faaliyetleri³⁰

- *Çocuk, Kadın ve Din İstismarı Çalıştayı*: 2018 yılında çocuk istismarı, kadın istismarı ve din istismarı konuları üzerinde Türkiye'nin farklı illerinde çalışmaları ile temayüz etmiş personelin katılımıyla bir çalıştay gerçekleştirilmiştir³¹.
- 27 Temmuz 2019 tarihinde, *Ailece Camiye* mottosu ile *Cami, Çocuk ve Aile Buluşmaları* gerçekleştirilmiştir.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile imzalanan protokoller kapsamında Haziran-Eylül ayları arasında, İzmir/Çeşme, Hatay/Arsuz ve Osmaniye/Aslantaş Kamplarında Değerler Eğitimi Yaz Kampı düzenlenmiştir. Bu kamplarla ilgili paylaşılan resimlerden kız çocuklarının katılmadığı anlaşılmaktadır.
- Bayburt, Bingöl, Diyarbakır, Gümüşhane, Siirt, Şırnak, Van, Ağrı, Gaziantep, Mardin, Muş, Konya, Bitlis ve Şanlıurfa illerinde Kız Çocuklarının Okullaşmasının Sağlanması ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele konulu farkındalık seminerleri yapılmıştır.
- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı kurumlarda kalan çocuklar arasında Umre Ödüllü Değerler Eğitimi Yarışması düzenlenmiştir.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü tarafından Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı-İzleme ve Değerlendirme Kurulu Toplantısı'na katılım sağlanmıştır.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen Mevsimlik Fındık Tarımında Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Projesi Paydaş Toplantısı'na; Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı (2017-2023) kapsamında, iller düzeyinde yapılan çalışmaların değerlendirilmesi, proje faaliyetlerinin tartışılması ve yasal boşluk analizi çalışması sonuçlarına katkı sağlamak üzere Başkanlığı temsilen iştirak sağlanmıştır.
- 03-24 Temmuz 2019 tarihleri arasında, üç hafta süren **Yazında Kardeşlik Var** temalı yaz okulları projesi gerçekleştirilmiştir. Program kapsamında 600'ü kız ve 600'ü erkek olmak üzere toplam 1.200 öğrenci katılım sağlamıştır.
- Öğrencilere rehberlik etmek için ortalama 14 katılımcıya 1 rehber öğretici olmak üzere il müftülüklerinden toplam 81 rehber öğretici görevlendirilmiştir.

³⁰ DİB 2019 Faaliyet Raporu, s. 71-85.

³¹ DİB 2018 Faaliyet Raporu, İbid. s.176.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun (DİYK) Aile ve Kadın Sorunları Konusundaki Dini Yorumları

DİB'nin dini konularda en üst yorum mercii Din İşleri Yüksek Kurulu (DİYK)'dur. DİB'nin gerek telefon ya da bizzat başvuran vatandaşlara dini konularda yorumlar yapması yetkisi DİYK'na sorulan sorulara verilen yanıtlarla hayata geçmektedir. Bu Kurul'un kendisine gelen sorularla ilgili yaptığı yorumları bir tür "fetva" olarak nitelemek mümkündür. Dolayısıyla DİYK tarafından belirtilen görüşlerin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları ile ilgili içeriğine bakmamız gerekmektedir.

Dini Yorumlar Medeni Hukuk Konularını İçeriyor

DİYK'nun aile ve kadın sorunları hakkında ele aldığı konuların genellikle nişan, evlenme, cinsel ilişki, boşanma, nafaka, evlilikte ve boşanmada kadının hakları konularında yoğunlaştığını görüyoruz. Bu konuların doğrudan medeni yasa ile düzenlenen ve kadın haklarının çok sık ihlal edildiği sorun alanlarıyla ilgili olduğu göz önünde tutulursa bu konularda DİYK'nun yaptığı yorumların önemi ortaya çıkar.

DİYK'nun sorulan bu soruların içeriklerine dini açıdan yanıt verirken aslında bu konuların Medeni Kanun ile düzenlenen ve o çerçevede haklar ve sorumluluklar bağlamında ele alınması gereken konular olduğunun dikkate alıp almadığı sorgulanması gereken bir konudur. Bu konularda DİYK'nun dini tavsiyeleri ile medeni hukuk normları çelişiyorsa durum ne olacaktır? Bu soruya açık bir yanıt vermek mümkün görünmüyor. Bu konu bir izleme çalışması yapılırken toplumsal cinsiyet eşitliği normlarına uyum açısından dikkat edilmesi gereken bir durumdur.

Dini tavsiyeler ile medeni haklar açısından korunan kadın haklarının çelişmesine bir örnek boşanma durumunda kadınların çocukları üzerindeki haklarıyla ilgili yapılan yorumda açıkça görülmektedir:

"Boşanmada çocuk/velayet kime verilir?"³²

Çocuğun doğumdan itibaren beslenmesini, bakım ve temizliğini belli bir süreye kadar en iyi bir biçimde annesi yerine getireceğinden velayet hakkı öncelikle anneye tanınmıştır. Annenin şefkat, merhamet ve bu işlere dönük fitrî becerisinin bulunması da bunu gerektirmektedir (İbn Hazm, el-Muhallâ, X, 323; Merginânî, el-Hidâye, III, 366; İbn Kudâme, el-Muğnî, XI, 412-413; Şirbînî, Muğni'l-muhtâc, III, 592).

³² <https://kurul.diyenet.gov.tr/Cevap-Ara/883/bosanmadan-sonra-cocuklarin-velayeti-kime-verilir->

Bir kadın Hz. Peygambere (s.a.s.) gelerek, "Ey Allah'ın Elçisi! Şu benim oğlumdur. Karnım ona yuva, göğsüm pınar, kucağım da sıcak bir kundak oldu. Şimdi ise babası beni boşadı ve çocuğu benden çekip almak istiyor." biçiminde şikâyetle bulununca Resul-i Ekrem; "Başkası ile evlenmediğin sürece onun üzerinde önce sen hak sahibisin." (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 82; Ebu Dâvûd, Talâk, 35) buyurmuştur. Hz. Ebu Bekr de (r.a.) bir babaya; "Annesinin okşaması, kucağına alması ve kokusu, çocuk açısından senin yanında kalmasından daha hayırlıdır. Sonra çocuk büyüyünce seçimini yapar." (Abdurrazzâk, el-Mûsânef, VII, 154) demiştir.

Çocuğun bakım ve terbiyesi sorumluluğu kendisine verilen kişinin akıllı, ergin, bu işi yapabilecek güçte ve çocuğu hayat, sağlık ve ahlakî bakımdan koruma konusunda güvenilir olması gerekir. Hem kadın hem erkekte aranan bu ortak nitelikler yanında sadece kadında ve sadece erkekte aranan başka şartlar da vardır. Erkeğin müslüman olması, bakacağı çocuk kız ise ona mahrem olması; kadının çocuğa yabancı yani mahrem olmayan biriyle evli olmaması bu tür özel şartlardandır (Sahnûn, el-Müdevvene, II, 258 vd.; Şirbînî, Muğni'l-muhtâc, III, 593-594; Şevkânî, Neylü'l-evtâr, VII, 397 vd.; Bilmen, Kâmus, II, 432)

Çocuğun bakımı ve yetiştirilmesinin (hadane) süresi çocuğun buna olan ihtiyacı ile orantılıdır. Hukukçular bunu, çocuğun kendi başına yemek yiyip giyinebileceği yaşa ulaşmasını ölçü alarak belirlemişlerdir. Buna göre erkek çocukta yedi-dokuz; kız çocukta dokuz-on bir yaşlarında hadane süresi sona erer. Mâlikîlere göre bu müddet, erkek çocukta ergenlik çağına, kız çocukta ise evlenmesine kadar uzamaktadır (Sahnûn, el-Müdevvene, II, 258-259).

Süre sona erince çocuğun sorumluluğu, hukukçuların çoğunluğuna göre babaya intikal ederken; Şâfiî ve Hanbelîler kararın çocuk tarafından verileceğini, anne-babasından hangisini seçerse onun yanında kalacağını söylemişlerdir (İbn Kudâme, el-Muğni, XI, 414-415; Şirbînî, Muğni'l-muhtâc, III, 598). Hz. Peygamberin (s.a.s.), anne-babası boşanmış bir erkek çocuğu, onlardan hangisini seçeceği konusunda muhayyer bırakması (Ebu Dâvûd, Talâk 35; Tirmizî, Ahkâm 21; Nesâî, Talâk 52) ve Hz. Ebu Bekr'in yukarıdaki sözü, naklettiğimiz sözü, bu son görüşü teyit etmektedir."

Bu soruyu yanıtlarken dini yorumlardan yapılan alıntılardan anlaşıldığı üzere, boşanan kadın kendi çocuğuna, çocuk bakıma bağımlı olduğu sürece bakacak, sonra baba isterse çocuğu annesinden alabilecektir. Anne başka birisiyle evlenirse ve özellikle Müslüman olmayan biriyle evlenirse kadının çocuğundan ayrılması açıkça benimsenmiştir.

Bir başka örnek ise boşanan kadının mali hakları ile ilişkilidir: “Kadın şahsi ihtiyacını karşılamak için kocasının parasını rızası olmadan alabilir mi” sorusuna verilen yanıtta bu yorumu görüyoruz?:³³

“İslam dini, kocaya vermiş olduğu hak ve yetkilerin yanında, birtakım görev ve sorumluluklar da yüklemiştir. Bunlardan birisi de, kocanın eşinin temel ihtiyaçlarını mâkul ve normal ölçülerde karşılama ve giderme görevidir (Nisa, 4/34; Talak, 65/6; Bakara, 2/233). Bu, evlilik akdinden doğan bir sorumluluk olup, kadının zengin veya fakir olması, müslim veya gayrimüslim olması sonucu değiştirmez.

Ebû Süfyan'ın karısı Hind, Resûlullah'ın (s.a.s.) huzuruna gelerek, “Ey Allah'ın Resûlü! Ebu Süfyan cimri bir adamdır, ne bana ne de çocuklarına yeterli harcamada bulunmuyor. O görmeden malından alabilir miyim?” diye sorduğunda Allah Resûlü (s.a.s.); “Kendine ve çocuklarına yetecek kadarını alabilirsin.” (Nesâî, Kadâ, 34) buyurmuştur. Buna göre koca, eşinin normal şahsi ihtiyaçlarını karşılamayı ihmal ederse, kadın ihtiyacı kadarını alabilir.”

Nafaka konusunda yapılan yorumda ise “Boşanmadan sonra çocukların nafakası kime aittir?” sorusu yanıtlanıyor:³⁴

Çocukların ve annelerinin nafakalarını/temel ihtiyaçlarını karşılama görevi, babaya aittir (Bakara, 2/233; Talâk. 65/6). Nafaka borcu, yükümlünün ekonomik gücüne göre tespit edilir (Talâk, 65/7). Baba, çocuğun nafakasını temin edemeyecek kadar fakir olur da babanın kardeşi veya anne bunu temin edebilecek maddi güce sahipse, baba, gücü yettiğinde ödemek üzere, onlara borçlanarak nafakayı karşılar. Kız çocuklar büyük de olsa küçük çocuklar gibi olup, evleninceye kadar nafakaları babaya, evlendikten sonra kocaya aittir. Erkek çocuklar ise, çalışıp kazanır hâle gelinceye kadar baba nafakalarını temin eder, çalışıp kazanabilecek hâle gelince nafaka sorumluluğu sona erer. Ancak çocuk büyük de olsa nafakasını kazanamayacak bir özre sahip olduğunda, nafakası yine babaya aittir (Serahsî, el-Mebsût, V, 222-223).

Nafaka konusundaki dini yorum medeni kanunun öngördüğü koşullardan daha uzun süreli bir erkek/baba sorumluluğu öngörmektedir.

³³ <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/881/kadin-sahsi-ihyacini-karsilamak-icin-kocasinin-parasini-rizasi-olmadan-alabilir-mi>

³⁴ <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/884/bosanmadan-sonra-cocuklarin-nafakasi-kime-aittir>

Dini İbadet Konuları İle Kadın Sağlığı Konuları Birlikte Ele Alınıyor

DİB "kadınlara özel" başlığı altında adet, kanama, hamilelik zamanlarında dini ibadete katılma, oruç tutma, abdest, vb meseleleri konusunda danışmanlık veriyor³⁵.

Kadın sağlığını ilgilendiren konuların yanı sıra tıp bilimi açısından ele alınması gereken konuların da, dini yorum gerektiren konular arasında yer aldığını görüyoruz.

Örneğin tüp bebek yönteminin kullanılması ile ilgili yer verilen tavsiyede tıbben mümkün olan bazı çocuk sahibi olma olanaklarının dinen uygun görülmediği belirtilmektedir:

"İster kadın, ister erkekteki bir kusur sebebiyle, tabii ilişkiyle gebeliğin gerçekleşmesi mümkün olmadığı takdirde, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 20.05.1992 tarihli kararına göre;

a) Döllendirilecek yumurta ve spermin her ikisinin de nikâhlı eşlere ait olması, yani bunlardan herhangi birisinin yabancıya ait olmaması;

b) Döllenmiş olan yumurta, başka bir kadının rahminde değil de yumurtanın sahibi olan eşin rahminde gelişmesi;

c) Bu işlemin, gerek anne babanın gerek doğacak çocuğun maddi, ruhi ve akli sağlığı üzerinde olumsuz bir etkisinin olmayacağı tıbben sabit olmak şartıyla, tüp bebek yöntemine başvurmakta bir sakınca yoktur.

Başka kadının yumurtası veya kocası dışında yabancı bir erkekten alınan sperm ile bir kadının gebeliğinin sağlanması ise caiz değildir"³⁶.

Burada tüp bebek teknolojisinin insanlara sunduğu çocuk sahibi olma fırsatlarının dinen çok dar bir çerçevede yorumlandığı ve sadece resmi nikahla evli ve biyolojik anne babalar ile olduğu takdirde bu yöntemin dinen uygun olduğu söylenmektedir.

Diğer bir konu da kürtaj ile ilgilidir. Doğum kontrolü caiz ama kürtaj caiz değildir: ³⁷

"Sağlığa zararlı olmamak şartıyla, deri altına hormon düzenleyici yerleştirmek (implant), kondom kullanmak, azil (geri çekilmek) gibi yöntemlerle hamileliğin önlenmesinde dinen bir sakınca yoktur. Bununla birlikte annenin hayatı söz konusu olmadıkça, hamilelik gerçekleştikten sonra, hangi aşamada olursa

³⁵ <https://kurul.diyamet.gov.tr/Ana-Konu-Detay/45/kadinlara-ozel?enc=doYzCl1xDTNXitpoMFO49g%3d%3d>

³⁶ <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/996/tup-bebek-yontemi-ile-cocuk-sahibi-olmak-caiz-midir-?enc=QisAbR4bAkZg1HlmMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>

³⁷ <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/997/dogum-kontrolunun-dini-hukmu-nedir-?enc=QisAbR4bAkZg1HlmMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>

olsun, kürtaj ve benzeri yöntemlerle çocuğun alınması caiz değildir. Çünkü hamileliğin başlaması ile doğacak çocuğun hayat hakkı gerçekleşmiş olur. Maddi ya da sosyal endişelerle ceninin hayatiyetini bir şekilde sona erdirmek hayat hakkına tecavüzdür. Allah Teâlâ, "Fakirlik endişesi ile çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız." (En'am, 6/151) buyurmuştur".

DİB Vaazlarında Kadın Hakları ve Ailenin Korunması

2018 yılı DİB Faaliyet Raporunda bir yılda verilen vaazların konularına göre dağılımına yer verilmiştir. Buna göre ibadetle ilgili vaazlar 152.536 iken kadın, çocuk, genç ve aile ile ilgili vaazların toplam sayısı da 119.158'dir. Neredeyse ibadetten sonra en çok vaaz medeni hukuk tarafından düzenlenene bir yaşam alanına yani aile, kadın ve çocuk konularına aittir.

2019 yılında kadın, çocuk ve gençlere yönelik 83.587 vaaz içinde kadınlarla ilgili fıkhi meseleler 221, kadına yönelik şiddet konusu ise 289 vaazda ele alınmıştır. Bunun yanısıra 8 Mart kadınlar gününde 1358 vaaz verildiği belirtilmektedir ve bu sayı oldukça şaşırtıcıdır. Bu vaazların günlere ve bölgelere göre dağılımını bilmediğimiz için ve vaazlarda 8 Mart ile ilgili ne anlatıldığı içeren vaaz örnekleri göremediğimiz için bir yorum yapma olanağımız yoktur.

Vaaz Edenlerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

DİB tarafından yürütülen vaaz ve irşat hizmetleri, hem erkek hem de kadın görevlilerce yapılmaktadır. 2018 yılında yapılan vaazların 62.795'inin kadın görevliler tarafından; 853.704 vaazın da erkek görevliler tarafından yapıldığını görüyoruz. 2017 yılında kadın görevliler tarafından sunulan vaazların, 2018 yılında önemli miktarda azaldığı görülmektedir. 2017 yılında kadın görevliler tarafından yapılan vaazların toplamı, 94.418 iken bu sayı 2018 yılında; 62.795'e düşmüştür³⁸.

³⁸ 2018 Faaliyet Raporu s. 39.

DİB'nin Görev Alanının Yeniden Genişletilmesi

3046 sayılı "Bakanlıkların Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" gereğince DİB' merkez teşkilatı 1 Başkan, 5 Başkan Yardımcısı, beş danışma ve denetim birimi, 5 ana hizmet birimi ve 4 yardımcı hizmetler birimi; taşra teşkilatı 67 il müftülüğü, 582 ilçe müftülüğü ve 7 eğitim merkezi müdürlüğü; yurt dışı teşkilatı ise 16 din hizmetleri müşavirliği ve 17 din hizmetleri ataşeliğinden oluşmaktadır. Başkanlığın mevcut teşkilat yapısı büyük çapta, 633 sayılı Kanun'da değişiklikler yapan 01/07/2010 tarihli ve 6002 sayılı Kanun ile belirlenmiştir. Başkanlık, hiyerarşik olarak genel müdürlük seviyesinden müsteşarlık seviyesine yükseltilmiş, 2 sürekli kurula ilaveten 9'u genel müdürlük seviyesinde olmak üzere 14 hizmet birimi oluşturulmuştur.

Bu değişikliğin yanı sıra 20/11/2017 tarihli ve 696 sayılı KHK ile, Başkan yardımcılarının sayısı 5'e çıkarılmıştır. 09/07/2018 tarihli Resmi Gazete'de (3. Mükerrer) yayımlanan 703 sayılı KHK ile 633 sayılı teşkilat kanununda Başkanlığın görev alanı ve yetkileri yeniden genişletilmiş ve yeni görevler eklenmiştir. Bu KHK ile yapılan değişiklikler şöyledir:

- ✓ Başkanlık, Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır.
- ✓ Başkanlığa; öğrenci yurtları, eğitim kurumları, gençlik merkezleri ve kampları, ceza infaz kurumları, hastaneler, sosyal hizmet kurumları ve benzeri yerlerde kalanlara işbirliği esasına göre manevi danışmanlık ve din hizmeti sunma;
- ✓ Göçmen, engelli, bağımlı gibi desteğe muhtaç kesimlere yönelik manevi danışmanlık hizmetleri verme;
- ✓ İhtiyaç duyulan yerlerde okuma salonu, aile ve dinî rehberlik merkezi, gençlik çalışmaları merkezi ve benzeri yerler açma ve bu mekanlarla ilgili işleri yürütme;
- ✓ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yönetilen cami, mescit ve Kur'an kurslarının müstemilatındaki yerlerin kiralanması, işletilmesi veya işlettirilmesi ile ilgili iş ve işlemleri yürütme görevleri verilmiştir³⁹.

³⁹ DİB, *Stratejik Plan*, 2020, s.8 <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1269>

DİB 2019 Yılı Faaliyetleri

- ✓ 27-28 Mart 2019 tarihlerinde İstanbul'da *İslam ve Kadın: Güncel Dini Meselelere Çözüm Odaklı Yaklaşımlar* konulu II. Kadın Akademisyenler Çalıştayı yapılmıştır.
- ✓ 22-25 Kasım 2019 tarihleri arasında, Aile ve dinî rehberlik koordinatörleri ile manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin daha etkili ve verimli yürütülebilmesi, 2019 yılı faaliyetlerinin değerlendirilmesi, 2020 yılına ait programların genel olarak belirlenmesi amacıyla XI. Aile ve Dinî Rehberlik Koordinatörleri İstişare Toplantısı düzenlenmiştir.
- ✓ 27 Temmuz 2019 tarihinde, cami hizmetlerinden toplumun tüm kesimlerinin istifade etmesini sağlamak amacıyla Başkanlıkça belirlenen program çerçevesinde her il ve ilçede bir camide öğle namazına müteakiben Davet Hepimize, Ailece Camiye mottosu ile Cami, Çocuk ve Aile Buluşmaları gerçekleştirilmiştir.
- ✓ *Evliliğe İlk Adım* proje seminerlerine ait sunumlar hazırlanarak illere gönderilmiştir.
- ✓ Ordu, Samsun, Kütahya ve Eskişehir illerinde Baba Okulu seminerleri düzenlenmiştir.
- ✓ İmam-hatip ve müezzin kayımlara, Kur'an ve Sünnet ışığında aileyle ilgili temel ahlaki ilkelere ve aile içi iletişimin önemi ile bu iletişimin güçlendirilmesine yönelik farkındalığın artırılması amacıyla düzenlenecek olan Temel Aile Bilinci Eğitimlerine dair Uygulama Esasları 81 il müftülüğüne gönderilmiş ve bu eğitimlere başlanmıştır.
- ✓ Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı kurumlarda kalan çocuklar arasında Umre Ödüllü Değerler Eğitimi Yarışması düzenlenmiştir.
- ✓ Aile ve Dini Rehberlik Büroları tarafından anne adayları ve yeni doğan ailelerine yönelik Hayata Merhaba kitapçığı hazırlanmıştır.
- ✓ Koruyucu Aile ve Sorularla Mahremiyet Bilinci eserlerinin basımı gerçekleştirilerek illere gönderilmiştir.
- ✓ Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Din Görevlilerinin Katkısının Sağlanması Projesi kapsamında hazırlanan eğitim materyalleri güncellenerek basımı gerçekleştirilmiştir.
- ✓ Diyanet Aile Çalışmaları kitapçığı hazırlanarak basımı yapılmıştır.
- ✓ Aile ve Dini Rehberlik Büroları ve Sosyal Hizmet Kurumları (çocuk evleri, çocuk evleri sitesi, ÇODEM, kadın konukevleri ve huzurevleri) Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Kılavuz Kitapları hazırlanmıştır.
- ✓ İçişleri Bakanlığı İl Özel İdaresi Genel Müdürlüğü'nde Eylül-Kasım aylarında periyodik olarak yapılan Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı (2020-2021) çalışma toplantılarına iştirak edilmiştir.

- ✓ TİHEK (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu) tarafından düzenlenecek olan Şiddeti Önleme Çalıştayı'nda değerlendirilmek üzere Başkanlığımızın Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Temel Yaklaşımları başlıklı müzakere metni hazırlanmış ve toplantıya iştirak edilmiştir.
- ✓ 25 Kasım 2019 tarihinde, Adalet Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ile Başkanlığımız arasında Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Kurumsal İşbirliği ve Eşgüdümün Artırılmasına Yönelik Protokol imzalanmıştır. Bu protokol çerçevesinde ilgili kurumları ilgilendiren 75 maddelik Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Koordinasyon Planı hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur.
- ✓ Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Pekin+20 İzleme ve Değerlendirme Raporu'na kurumsal sorumluluklar ile ilgili rapor hazırlanmıştır.

Din Hizmetlerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Uyumu: Sivil Örgütlerin Kapasiteleri

Raporun güncelleme tarihleri arasında bizim dikkatimizi çeken ve muhafazakar, dindar amaçları olan yeni kadın örgütleri kuruldu. Bunlar HAVLE ve Aile ve Sosyal Araştırmalar Platformu.

HAVLE Müslüman Feminist Kadın Derneği: 2018'de Havle adıyla, kendisini "Müslüman feminist" olarak tanımlayan kadınlar tarafından kurulmuş bir dernek sivil örgütler alanına katıldı. HAVLE Kadın Derneği tanıtılırken "kadınların ve bilhassa kendini Müslüman kimliğiyle tanımlayan kadınların hayatın her alanında karşılaştıkları zorluk ve engelleri tespit etmek ve bunlarla mücadele etmek amacı ile kurulmuştur. Bu amaç doğrultusunda savunacağı teorik ve pratik yaklaşımlar/ çözümler, feminizm ve kadın hareketlerinin birikiminden beslenecek ve bu birikime katkıda bulunacaktır" diyor. Derneğin kadın hakları ihlallerini gündeme getiriyor ve çeşitli faaliyetlerde bulunuyor. Dernek muhafazakar ve dindar kesimden gelen ve İstanbul sözleşmesinden Türkiye'nin imzasını çekmesini isteyen taleplere karşı eleştirel bir tutum alarak İstanbul Sözleşmesi'ni savunuyor⁴⁰.

Aile ve Sosyal Araştırmalar Platformu (ASAP) yine muhafazakar ve dindar kesimlerden kadınların girişimiyle 2019 Ekim ayında kurulmuş bir dernek. Dernek kendisini "birey, aile ve toplum arasındaki tüm etkileşimlere, evrensel insani hakikatler penceresinden bakmak suretiyle fikir üreten sivil bir platform" olarak tanıtıyor. Dernek İstanbul Sözleşmesine karşı eleştirel yaklaşımlara karşı çıkarak "İstanbul Sözleşmesi Nedir Ne Değildir?" başlıklı bir metin hazırlayarak kamuoyuna sundu. Bu metinde İstanbul Sözleşmesine yöneltilen eleştirileri yanıtlıyor ve Sözleşmenin amacı ve işlevi konusunda aydınlatıcı açıklamalar yapıyor. Bu açıklamada: "Sözleşme... kadınlara yönelik şiddetle mücadelede önemli bir adım, bir "dur" çağrısıdır, bir kararlılık göstergesidir. Bugüne kadar öldürülmüş binlerce kadına bir vefa, şiddet gören kadınlara uluslararası hukuk açısından bir teminattır" diyor⁴¹.

Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) kadın hakları savunusu: Hükümet tarafından desteklenen ve AKP tarafından kurulan Kadın ve Demokrasi Derneği (KADEM) kadın hakları konusunda toplumsal cinsiyet eşitliğini savunma yerine

⁴⁰ <https://havlekadin.wordpress.com/hakkinda/>

<https://www.sivilsayfalar.org/2019/04/02/turkiyede-ilk-musluman-feminist-kadin-dernegi-havle/>

⁴¹ ASAP adına metni Hazırlayanlar Emel Topçu, Ayşe Böhürler, Ayla Kerimoğlu, <https://www.asapplatformu.org/managed-it-services>

adaleti sağlama normunu koyması ve benzeri konularda kadın hakları konusunda geri adım atılmasını isteyen kesimlere yakın duran bir dernek olduğunu ana raporda belirtmiştik. KADEM bu duruşuna rağmen İstanbul Sözleşmesini eleştiren kesimlere, kadın haklarını savunan yanıtlar veren önemli bir metin yayınladı ve bu metin yüzünden muhafazakar-dindar bazı çevrelerden ciddi eleştiriler aldı. Fakat KADEM'in yayınladığı bu tutum belgesi sayesinde İstanbul sözleşmesine yönelik eleştirilerde yatışma ve geri adım atma görüldü⁴².

Konu ile ilgili medya haberlerinde İstanbul Sözleşmesi bağlamında karşı çıkan şeyin LGBTİ+ hakları olduğu belirtiliyor.

İstanbul sözleşmesi ile ilgili KADEM başkanının YouTube'da yayınlanan röportajında şunu diyor: *"Dünyadaki LGBT lobisi ve onun çalışmalarıyla İstanbul Sözleşmesi birbirinden ayrıştırılmalı ve öyle tartışılmalı mesele. Elbette bir LGBT lobisinin cinsiyetsiz bir toplum yaratma gayretine ve bununla ilgili küresel dayatmaya karşıyız. Cinsiyet kadın ve erkekten meydana gelir. Aile kadın ve erkeğin bir araya gelmesiyle oluşan geleneği, örfü kendinden sonraki nesle aktaran bir yapıdır. Küresel sermayenin de desteğiyle oluşan bu lobi ailenin devamına bir tehdittir. Bunu daha önce de söyledik, şimdi de söylüyoruz İstanbul Sözleşmesi'nin belli maddeleri tartışılabilir, burada önemli olan şiddetle mücadeledir."*⁴³

İstanbul Sözleşmesi ile ilgili tutumu eleştirilince KADEM başkanı yaptığı açıklamada kadın erkek eşitliği yerine fitrata dayalı farklar söylemine inandıklarını belirtiyor: *"insanlığın hukuk önünde eşit olduğu ilkesi, herkesin eşitliğini beraberinde getirmiyor. Lakin salt eşitlik ilkesi insanın fitrattan kaynaklanan kadın ve erkeklikteki farklılığa cevap veremediği için bizler toplumsal cinsiyet adaleti kavramını tercih ettik. Bu kavramı literatürde daha görünür kılmaya çalıştık....örneğin anne olan bir kadının esnek çalışma saatine uygun olarak çalışabilmesi bu ilkenin gereğidir. Kadın ve erkek arasındaki adaletin esası ise yaratıcının emirleri ile şekillenmiş, temelleri Hz. Peygamber tarafından atılmıştır. Biz buna inanıyoruz. Onun öğretisi ve pratiği bizim rol modelimiz olmuştur"*⁴⁴

KADEM'in erken yaşta evliliklerle ilgili failerin "cinsel istismar" suçundan yargılanıp cezalandırılmış olanların, kamuoyunda af yasası olarak tanımlanan, "İnfaz Yasası" kapsamına alınmasına karşı açıklaması:

⁴² Bu bilgilendirme metni, 20 Ocak 2020 tarihinde bir Whatsapp grubunda KADEM Yönetim Kurulu Başkanı Dr. Saliha Okur Gümrükçüoğlu'na grup üyelerince yöneltilen sorulara verilen cevaplardan özetlenmiştir, <https://kadem.org.tr/istanbul-sozlesmesi-hakkinda/>

⁴³ 10 Ağustos 2020, <https://kadem.org.tr/dr-saliha-okur-gumrukcuoglunun-gazeteci-cuneyt-ozdemire-istanbul-sozlesmesi-aciklamalari/>.

<https://kadem.org.tr/kadem-yonetim-kurulu-baskanindan-kamuoyu-aciklamasi>

⁴⁴ <https://www.gunes.com/gundem/kademden-erken-evlilik-aciklamasi-1071950>

Sosyal ihtiyaçlar gerektirdikçe, evlilik yaşının kaç olabileceği hukuk tarihimiz boyunca tartışılmış ve toplumsal ihtiyaçlara cevap verecek değişiklikler yapılmıştır. Geçmiş düzenlemelerin tamamında da, yasa koyucu erken yaşta evliliği tercih ve tasvip etmemiş; ancak olağanüstü şartların ve mücbir sebeplerin varlığı halinde hâkim kararına bağlı olarak cevaz vermiştir. Nitekim bugün yürürlükte olan Medeni Kanun'un 124. Maddesinde evlilik yaşı, "Erkek veya kadın onyediyedi yaşını doldurmadıkça evlenemez. Ancak, hâkim olağanüstü durumlarda ve pek önemli bir sebeple onaltı yaşını doldurmuş olan erkek veya kadının evlenmesine izin verebilir." şeklinde düzenlenmiştir. Öte yandan, Türk Ceza Kanunu, 15 yaşını tamamlamamış çocuğun cinsel davranış yetkinliği olamayacağı önkabulü ve her türlü sosyal zorlamadan çocuğu korumak amacıyla -rıza olup olmadığı aranmaksızın- 15 yaşını tamamlamamış çocuğa yönelik her türlü cinsel davranışı cinsel istismar saymıştır. Kamuoyunda farklı rakamlar telaffuz edilmekle birlikte, erken yaşta evlilik saikiyle bir araya gelen çiftlerde cezanın infazından dolayı oluşan ağır sonuçtan mağdur olan bir kitlenin varlığı tüm kamuoyunca malumdur. Henüz resmi evlenme yaşını doldurmamış bu çiftlerde bir taraf 15 yaşının altında ise Türk Ceza Kanununun ilgili maddesi uygulanarak, diğer taraf çocuğun cinsel istismarı suçundan yargılanmaktadır. Erken yaşta evliliklerin psikolojik ve sosyal sakıncaları ortada olmakla birlikte, bu kitlenin bir kısmı artık resmi nikâh kıyarak ya da fiilen beraber yaşamak ve müşterek çocuk sahibi olmak suretiyle sosyal anlamda birer aile kurmuşlardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, bahis konusu sosyal talebin çözümü için çalışma yapması zaruridir. Ancak bizler kadın hakları alanında çalışan bir dernek olarak, bu konunun 2016 yılında gündeme geldiğinde yaptığımız açıklamamızda da altını çizdiğimiz gibi cebir, tehdit, hile ve iradeyi fesada uğratan hareketlerin tespiti konusunda hassasiyetin gözetilmesini, gerçekten cinsel istismar suçunu işleyen failerin evlilik kurumunun koruyucu kalkanına sığınmasına izin verilmeden bir çözüm üretilmesini talep ediyoruz. Bu meyanda yapılan düzenlemeyle,

- Evlilik yaşı ve cinsel istismar suçlarında ve tanımlarında bir değişiklik olmadığı,
- Herhangi bir şekilde geleceğe yönelik olarak bir cezasızlık düzenlemesinin yapılmadığı,
- Bu infaz erteleme düzenlemesinin gelecekte herhangi bir şekilde kazanılmış hak doğurmayacağı,
- Sosyal bir sorunun çözümü için zorunlu olarak tercih edilmiş istisnai bir çözüm yolu olduğunun,

güvence altına alınmasının, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kıymetli üyeleri tarafından özellikle vurgulanmasının bu aşamada önemli olduğu kanaatindeyiz"⁴⁵.

---

⁴⁵ 3 Nisan 2020 Cuma. <https://kadem.org.tr/infaz-yasasina-iliskin-kadem-kamuoyu-aciklamasi/>; 15 Nisan 2020, <https://kadem.org.tr/kamuoyunda-erken-evlilik-olarak-bilinen-konuyla-iligili-kadem-olarak-gorusumuz>

Türkiye'de Din Hizmetleri ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İle İlgili Veriler

DİB 2018 yılından farklı olarak 2019 yılından itibaren faaliyetlerini performans göstergeleri ile tanımlamaya başlamıştır.

DİB Performans Göstergeleri ⁴⁶

- PG4.1.4- Kadın, çocuk, yaşlı, engelli vb. kesimlerin hizmetine uygun hale getirilen cami sayısı 2018'de 10.850 iken 2023'te 12.350 olacak.
- PG4.2.1- Yaygın din eğitimi sunulan toplam öğrenci sayısı 2018'de 3.961.612 iken 2023'te 21.220.000 olacak.
- PG4.2.4- Kur'an kursları 4-6 yaş grubu öğrenci sayısı 2018'de 131.026 iken 2023'te 1.170.000 olacak.
- PG4.2.5- Yaz Kur'an kursları öğrenci sayısı 2018'de 2.671.000 iken, 2023'te 14.200.000 olacak.

DİB İstihdam Politikası ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Verileri⁴⁷

Din Hizmetini Yönetenlerin Cinsiyet Dağılımı

- DİB merkez teşkilatı yanı sıra 81 il müftülüğü ve 921 ilçe müftülüğü yer almaktadır. Ayrıca Başkanlığa bağlı dini yüksek ihtisas merkezi ve eğitim merkezi müdürlükleri de kurumsal yapı içinde yeni oluşmuş birimlerdir.
- Başkan ve yardımcıları (5 adet) sadece Din hizmetleri ve Dini Yayınlar Genel Müdürlüklerinin bağlı olduğu başkan yardımcısı kadındır⁴⁸.
- DİB teftiş kurulunda toplam 83 müfettiş ve müfettiş yardımcısı içinde kadın yoktur (Tablo 14).

⁴⁶ DİB (2020). Stratejik Plan 2019-2023 Güncellenmiş Versiyon. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1269>)

⁴⁷ Veriler şu kaynaklardan derlenmiştir:

DİB (2020). Stratejik Plan 2019-2023 Güncellenmiş Versiyon. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1269>)

DİB (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı 2019 Yılı Faaliyet Raporu. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1271>)

⁴⁸ Bkz. <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Indeks/>

Diyaret İşleri Başkanlığında Çalışanların Cinsiyet Dağılımı

- Din İşleri Yüksek Kurulu başkan, başkan yardımcısı ve kurul üyeleri arasında hiç kadın yoktur. Kurul bünyesinde çalışan 40 uzman içinde hiç kadın yoktur, 23 uzman yardımcısı içinde 5 kadın vardır (Tablo 15).⁴⁹
- DİB teşkilatında toplam 84 457 erkek 17.624 kadın personel çalışmaktadır. İlgi çeken durum kadın çalışanların erkek çalışanlara göre daha genç yaşta olmalarıdır (Tablo 1 ve 2).
- DİB istihdam verilerinden 2017-2019 yılları arasındaki değişimine bakarsak merkez personeli artış oranı %28, erkek personel artış oranı %27, kadın personel artış oranı %50'dir. Bu artış oranları taşrada görevli personel açısından sırasıyla şöyle olmuştur: Toplamda %5 azalmış, erkek çalışan %5 azalmış, kadın çalışan %1 azalmıştır (Tablo 16).
- DİB eğitim merkezi müdürlükleri 2017-2019 yılları istihdam verilerine bakarsak toplam çalışan %4, erkek çalışan %2 ve kadın çalışan %39 artmıştır.
- 2010-2019 yılları arasında merkez teşkilatında çalışan kadın personel sayısının toplam çalışanlar oranı %5,75'ten %8'e; taşra teşkilatlarında %4,5'tan %17,3'e; eğitim merkezlerinde %1'den %7'ye çıkmıştır (Tablo 17).
- DİB çalışanları arasında kadın istihdamının öncelikle arttığı alan eğitim merkezi müdürlükleridir. Başkanlığa bağlı 10 dini yüksek ihtisas merkezi ve 19 eğitim merkezi müdürlüğünde yürütülen hizmet içi eğitim faaliyetleri ile ilgili görev yapan personel sayısı 2019 yılında 1.376'dır.
- Başkanlığa bağlı 10 dini yüksek ihtisas ve 21 eğitim merkezi müdürlüğü ile hizmet içi eğitim faaliyetlerini yürütmektedir. 2019 yılı sonu itibariyle, dini yüksek ihtisas merkezi ve eğitim merkezi müdürlüklerinde çeşitli unvan ve kadrolarda toplam 1.269 personel görev yapmaktadır. Dini yüksek ihtisas merkezi ve eğitim merkezi müdürlüklerinde görev yapan personelin hizmet sürelerine ve yaş gruplarına göre dağılımlarına baktığımızda kadın eğitimcilerin kuruma yeni alınmış ve yaşça genç personel olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum kurumun son yıllardaki kadın istihdamını artırma politikasını yansıttığı söylenebilir⁵⁰.
- Başkanlık yurt dışı teşkilatında Büyükelçilikler nezdinde din hizmetleri müşavirlikleri, başkonsolosluklar nezdinde din hizmetleri ataşelikleri şeklinde yürütülen görevlerde 24 müşavir, 32 ataşe, 2 din hizmetleri koordinatörü, 6 mahalli kâtip ve 2.059 din görevlisi (geçici görevli statüsünde) vardır. Bunların

⁴⁹ Bkz. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Personeller/Din%C4%B0%C5%9FleriY%C3%BCksekKurulu%C3%9Cyesi>

⁵⁰ DİB 2019 Faaliyet Raporu, s.45.

içinde hiç kadın yoktur. DİB yurt dışında kadın çalıştırmama politikasını 2019 yılında da sürdürmüştür.

- DİB'da 74.798 imam-hatip, 12.559 müezzin-kayyım olmak üzere toplam 87.357 cami görevlisi, 21.900 Kur'an kursu öğretici ile müftülüklere bağlı çeşitli unvan ve kadrolarda 121.253 personel görev yapmaktadır⁵¹.
- Ayrıca merkez ve taşra teşkilatında toplam 654 işçi çalışmaktadır.⁵²
- Personelin hizmet sınıflarına göre dağılımında ise cinsiyete göre ayrıştırılmış verilerini göremiyoruz.

DİB- Kuran Kursları Öğretmenleri

- 23.842 kadrolu/sözleşmeli, 24.195 geçici öğretici olmak üzere toplam 48.037 öğretici görev yapmıştır⁵³.

İmam Hatip Okulları Öğretmenleri

- 2016-2020 döneminde İmam Hatip liselerinde okul sayısı %14, toplam öğretmen sayısı %21, kadın öğretmen sayısı %25 artmış. (Tablo 10Tablo 21)

YÖK -İlahiyat Fakültelerinde Ders Veren Akademik Kadronun Cinsiyet Dağılımı

- 2020 yılı itibariyle YÖK'e bağlı ilahiyat fakültelerinde çalışan öğretim üyeleri içinde Profesörlerin %3'ü, doçentlerin %10'u, araştırma görevlilerinin %38'i kadındır (Tablo 27). Toplam 3581 kişi olan akademik kadronun %20'si kadındır. Akademik kadro içinde 2013-2020 yılları arasındaki artış oranlarına bakıldığında kadın akademisyen artış sayısal olarak erkek akademisyen artış oranından azdır (Şekil 4). 2017-2020 yılları arasında akademik kadro içinde erkek akademisyen artış oranı %17 kadın akademisyen artış oranı ise %38 olmuştur (Tablo 23Tablo 24).

⁵¹ DİB 2019 Faaliyet Raporu, s.45.

⁵² DİB (2020). Stratejik Plan 2019-2023 Güncellenmiş Versiyon. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1269>) s.16 Stratejik Plandaki verilerde, 31.12.2018 tarihi esas alınmıştır.

⁵³ Kaynak: 2019 Faaliyet Raporu, s.87-88.

Din Hizmetlerinden Yararlananların Cinsiyet Dağılımı

Örgün Din Eğitimi: Milli Eğitim Bakanlığı-Din Öğretimi Genel Müdürlüğü

Türkiye’de dini ibadet yerlerinin yönetimi DİB’e verilmişken, dinî eğitim kurumlarını düzenlemek 3797 Sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun’un 17. maddesi ile Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’ne (MEB-DÖGM) verilmiştir. MEB-DÖGM’nin görevleri şunlardır:

- İmam-Hatip Liseleri ile Anadolu İmam-Hatip Liselerinin eğitim, öğretim ve yönetimi ile ilgili bütün görev ve hizmetleri yürütmek;
- İlköğretim, ortaöğretim ve bakanlığa bağlı yaygın eğitim kurumlarında okutulan din kültürü ve ahlâk öğretimine ait program ile ders kitaplarını hazırlamak ve Talim ve Terbiye Kurulu’na sunmak.

MEB-DÖGM söz konusu hizmeti yürütürken Anayasa’nın 10. maddesi hükmü gereğince “toplumsal cinsiyet eşitliği”ni nasıl gerçekleştireceğine ilişkin bir düzenleme yoktur.

MEB-DÖGM’ye bağlı İmam Hatip Ortaokulu sayısı ve öğrencilerinin karşılaştırmalı cinsiyet dağılımı

2006-2017 dönemi:

- ✓ Okul sayısı %510, toplam öğrenci sayısı %444, kız öğrenci sayısı %459 artmış. (Tablo 3)

20018-2020 dönemi:

- ✓ Okul sayısı %24 ve öğrenci sayısı %18, kız öğrenci sayısı da %18 artmış. Kız öğrenci oranı değişmemiş ve %53 kalmış. (Tablo 3)

MEB-DÖGM’ye bağlı İmam Hatip Liseleri okul sayısı ve öğrencilerinin karşılaştırmalı cinsiyet dağılımı

2006-2017 dönemi:

- ✓ Okul sayısı %219, toplam öğrenci sayısı %435, kız öğrenci sayısı %481 artmış.

2019-2020 dönemi:

- ✓ Okul sayısı %14 artmış, toplam öğrenci sayısı %22 ve kız öğrenci sayısı da %22 azalmış. Kız öğrenci oranı değişmemiş ve %55 kalmış. (Tablo 4)

MEB-DÖGM'ye bağlı İmam Hatip Açık Öğretim öğrencilerinin karşılaştırmalı cinsiyet dağılımı

2006-2017 dönemi:

- ✓ Toplam öğrenci sayısı artışı %8937, kız öğrenci sayısı artışı %8762, kız öğrenci oranı %63'tür.

2018-2020 dönemi:

- ✓ Toplam öğrenci sayısı %23 azalmış, kız öğrenci sayısı %28 azalmış. Kız öğrenci oranı %63'ten %58'e gerilemiş (Tablo 5).

Orta öğretim içinde dini okul ve kız öğrenci oranı

2017-2018 dönemi:

- ✓ Okulların %48'i genel, %38'i mesleki ve %14'ü dini eğitim veren okul.
- ✓ Öğrencilerin %54'ü genel, %35'i mesleki, %11'i dini eğitim görüyor.
- ✓ Ortaöğretimdeki kız öğrencilerin %55'i genel, %32'si mesleki eğitim ve %13'ü de dini eğitim veren okul öğrencisi (Tablo 6).

2018-2019 dönemi:

- ✓ Okulların %50'si genel, %37'si mesleki ve %13'ü dini eğitim veren okul.
- ✓ Öğrencilerin %58'i genel, %32'si mesleki, %10'u dini eğitim görüyor.
- ✓ Ortaöğretimdeki kız öğrencilerin %60'ı genel %27'si mesleki eğitim ve %13'ü de dini eğitim veren okul öğrencisi (Tablo 7).

2019-2020 dönemi:

- ✓ Okulların %53'ü genel, %34'ü mesleki ve %13'ü dini eğitim veren okul.
- ✓ Öğrencilerin %61'i genel, %28'i mesleki, %11'i dini eğitim görüyor.
- ✓ Ortaöğretimdeki kız öğrencilerin %64'ü genel %23'ü mesleki eğitim ve %13'ü de dini eğitim veren okul öğrencisi (Tablo 8).

Ortaöğretimde genel eğitim veren okul ve öğrenci sayısı artmış, mesleki eğitim veren okul ve öğrenci sayısı azalmış. Orta öğretimde kız öğrencilerin mesleki eğitim gören sayısı bu gelişmeye paralel olarak artarken dini eğitim görenlerin sayısı sabit kalmış.

2016-2020 dönemi:

- ✓ Dini ortaöğretim okulların sayısı artmış ve artış oranı %14 olmuş.
- ✓ Toplam öğrenci oranı %5, kız öğrenci oranı %6 azalmış (Tablo 9).
- ✓ Proje pilot illerine göre dini okul, toplam öğrenci ve kız öğrenci sayıları (Tablo 11 Tablo 12 Tablo 13).

Yaygın Din Eğitimi: DİB ve Camilerde Kuran Kursları

Kuran kursları: (2018-19 öğretim dönemi)⁵⁴

Kurs sayısı: 18 (A), 67 (B), 644 (C) ve 9.040 (D) grubu Kur'an kursu açılmıştır

Öğrenci sayısı:

- ✓ 962.667 kadın, 226.181 erkek olmak üzere 1.188.848 öğrenci, eğitim görmüştür.
- ✓ Kurslara katılanların proje pilot illerine göre sayıları için bkz. Tablo 31. 2016-2017 yılları verilerini karşılaştırmak için bkz. Tablo 18

Hafızlık Eğitimi (2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı)

- ✓ **4.306** kadrolu, **1.116** geçici toplam **5.422** öğretici görev yapmıştır.
- ✓ **32.665** erkek, **27.626** kadın olmak üzere **60.291 öğrenci** eğitim görmüştür.
- ✓ Hafızlık Temel Öğretim Programında ise **951** kadın, **1.387** erkek olmak üzere toplam **2.338** öğretici görev yapmış; **22.866** erkek, **15.115** kadın olmak üzere toplam **37.981** öğrenci eğitim görmüştür.
- ✓ 2019 toplamda **10.294** kişi hafızlık belgesi almaya hak kazanmıştır⁵⁵.
- ✓ 2019 yılı itibariyle hafızlık belgesine sahip toplam öğrenci sayısı 154.624 olmuştur.

Kur'an'ı Anlama Temel Öğretim Programı (2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı)

- ✓ Kur'an'ı Anlama Temel Öğretim Programı pilot olarak uygulamaya konulmuştur. Söz konusu program 32 ilde, 58 kursta, 167 öğretici ve 1.135 öğrenci yer almıştır.
- ✓ **4-6 Yaş Grubu Din Eğitimi** (2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı)
- ✓ 4-6 yaş grubunda, 7.963 kursta; 3.728 kadrolu, 5.591 geçici toplam 9.319 öğretici görev yapmış, bu kurslarda 84.839 erkek çocuk, 85.674 kız çocuk olmak üzere toplam 170.513 öğrenci eğitim görmüştür.
- ✓ 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursu Öğreticilerine yönelik Hizmet İçi Eğitim Seminerine toplamda 1.232 personel katılmıştır.

⁵⁴ Kaynak: 2019 Faaliyet Raporu, s.87-88.

⁵⁵ İbid, s.88.

İhtiyaç Odaklı Din Eğitimi (2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı)

- ✓ 40.714 kursta, 15.931 kadrolu, 18.239 geçici toplam 34.170 öğretici görev yapmış ve bu kurslarda 847.850 kadın ve 98.944 erkek olmak üzere toplam 946.794 öğrenci eğitim görmüştür⁵⁶.

Yaz Kur'an Kursları

- ✓ 2019 yılında yaz Kur'an kursları kapsamında toplam 77.977 kurs açılmış, bu kurslarda 117.591 öğretici görev yapmış ve 3.030.933 öğrenci eğitim-öğretim görmüştür.

Cami Kur'an kursları

- ✓ 2019 yılında Camilerde Kur'an Öğretimi Programı kapsamında 9.029 kurs açılmış, 9.856 öğretici görev yapmış ve 149.256 öğrenci eğitim-öğretim görmüştür.⁵⁷

Hizmet içi eğitim seminerleri

- ✓ Mart 2019 tarihleri arasında, aile ve dini rehberlik bürolarında görev yapan personel için düzenlenen hizmet içi eğitim seminerine 482 personel katılmıştır.
- ✓ 10 dini yüksek ihtisas merkezi müdürlüğünde 43 kadın, 256 erkek toplamda 299 personel, 48 yabancı uyruklu öğrenci olmak üzere 347 kursiyer ihtisas kursunda eğitim almıştır.⁵⁸

YÖK- İlahiyat Fakültelerinde Akademik Din Eğitimi

2020 yılı itibariyle YÖK'e bağlı ilahiyat fakültelerinde eğitim gören öğrenciler içinde:

- 2019-2020 öğretim yılında ön lisans öğrencilerinin %59'u, lisans öğrencilerinin %60'ı, yüksek lisans öğrencilerinin %41'i ve doktora öğrencilerinin %25,5'i kadındır. Sayısal olarak her alanda kadın öğrenci sayısı artarken yüksek lisansta kadın öğrenciler %22 azalmıştır (Tablo 25 ve Şekil 5).
- 2018-2012 döneminde ilahiyat fakültelerinden mezun olan öğrenciler içinde kadınların oranı lisansta %187 ve lisansüstünde %306 artmıştır (Tablo 26, Tablo 27, Tablo 28 ve Şekil 6).

⁵⁶ İbid, s.91

⁵⁷ İbid, s.91.

⁵⁸ İbid, s.101.

Hac ve Umreye Gidenler

- 2020 yılında pandemi nedeniyle hacca ve umreye giden sayılarında azalma olmuştur. Hacca ve umreye gidenlerin cinsiyet dağılımına baktığımızda hacca giden kadın oranı aynı kalmakla birlikte umreye giden kadın oranı artmıştır. 2017 ve 2020 yılında hacca gidenlerin yaklaşık %52'si kadındır ve bu sayı yıllar içinde değişmemiştir. 2017 yılında umreye gidenlerin %58'i kadinken 2020 yılında umreye gidenlerin %62'si kadın olmuştur (Tablo 19 Tablo 20).

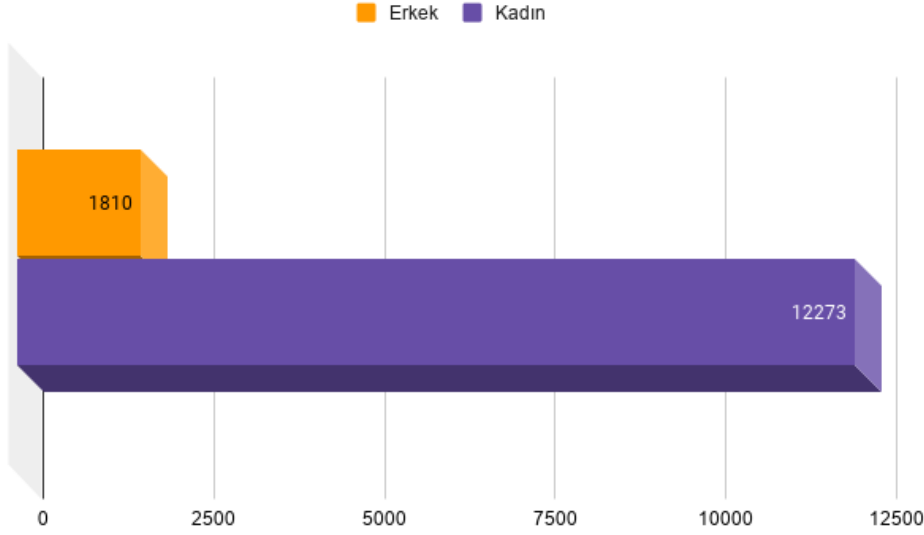
Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesinde Artış Oranı

- 2019 yılı DİB bütçesi Faaliyet Raporuna göre 10,4 milyar TL olmuştur. Kurum Performans Bütçesine göre 2023 bütçesinin 15,9 milyar TL olması hedeflenmektedir⁵⁹.
- DİB bütçesinin en fazla yükseldiği dönem 2008-2010 arası yıllardır. Bu yıllar DİB'nin görev alanının genişlediği ve kurumun kadın sorunlarının çözümüne danışmanlık yapmaya ve ailenin korunması ile ilgili çalışmaya başladığı döneme denk gelmektedir (Şekil 7)
- DİB bütçesi 2002 yılında genel bütçenin binde 56'sı iken 2020 yılında gelen bütçenin yüzde birine ulaşmıştır (Tablo 29).

⁵⁹ DİB (2020). Stratejik Plan 2019-2023 Güncellenmiş Versiyon. T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı. (<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1269>) s.40

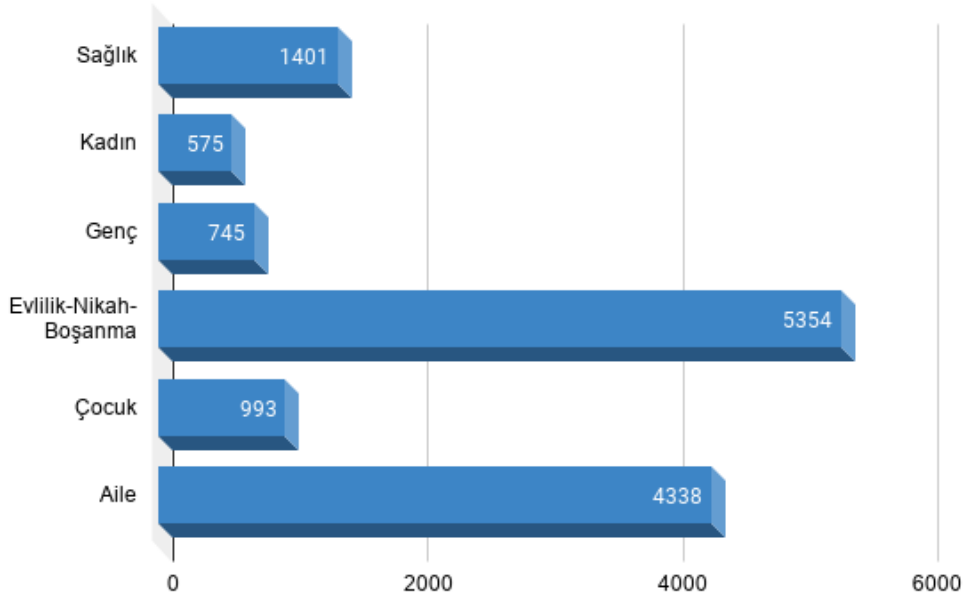
EK-1 Şekiller ve Tablolar

Şekil 1: ADRB'na başvuranların cinsiyet dağılımı

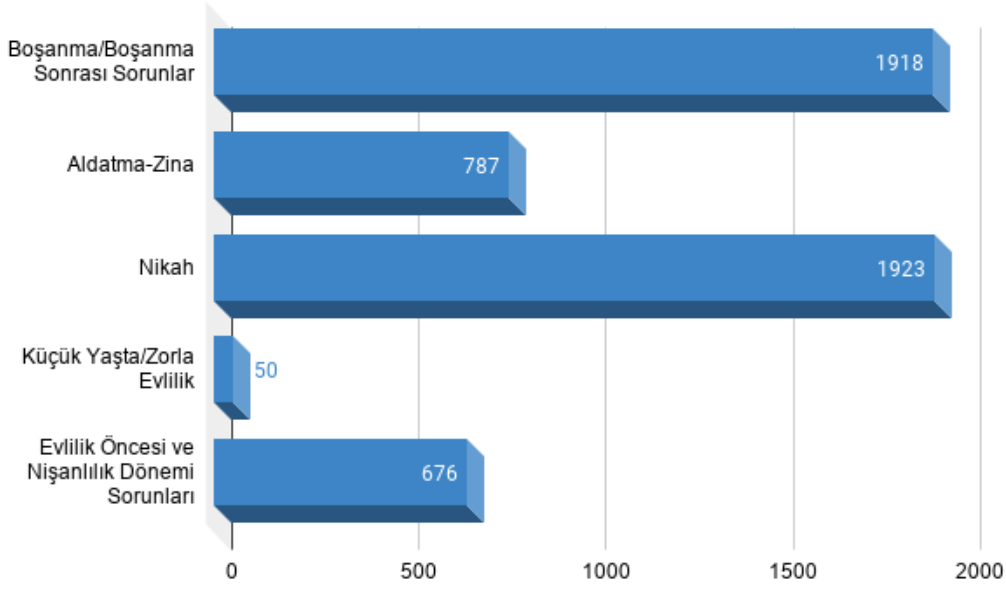
Kaynak: DİB 2018 Faaliyet Raporu

Şekil 2: ADRB'na başvuru konuları

Kaynak: DİB 2018 Faaliyet Raporu

Şekil 3: Evlilik-Nikah-Boşanma konusunun alt başlıklarına göre dağılımı

Kaynak: DİB 2018 Faaliyet Raporu

Tablo 1: DİB'da çalışan personelin hizmet sürelerine göre cinsiyet dağılımı

	Toplam	<1	1-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31+
Erkek	84.457	175	2.506	21.224	15.169	8.353	10.958	15.068	11.004
Kadın	17.624	158	1.428	9.327	5.430	111	344	283	543
Toplam	102.081	333	3.934	30.551	20.599	8.464	11.302	15.351	11.547

Kaynak: DİB 2019 Faaliyet Raporu

Tablo 2: DİB'da çalışan personelin yaş ve cinsiyet dağılımı

	Toplam	18-23	24-29	30-35	36-41	42-47	48-53	53-59	60+
Erkek	84.457	177	4.647	10.985	17.308	16.516	20.358	11.936	2.350
Kadın	17.624	111	660	4.353	6.424	3.477	1.793	707	99
Toplam	102.081	288	5.307	15.338	23.732	19.993	22.151	12.643	2.629

Kaynak: DİB 2019 Faaliyet Raporu

Tablo 3: T.C. MEB-DÖGM'ne Bağlı İmam Hatip Ortaokullarda Okul, Öğrenci Sayısı

	2006 - 2007 ⁶⁰	2016 - 2017	Toplam artış oranı	2017 - 2018	2018 - 2019	2019 - 2020	Toplam artış oranı
Okul sayısı	455	2.777	510%	3.286	3.394	3.437	%24
Toplam öğrenci sayısı	120.668	657.020	444%	723.108	761.785	777.439	%18
Erkek öğrenci sayısı	58.500	309.406	429%	340.401	358.859	366.478	%18
Kadın öğrenci sayısı	62.168	347.614	459%	382.707	402.926	410.961	%18

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler⁶¹

Tablo 4: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı İmam Hatip Liselerinde Okul, Öğrenci Sayısı

	2006-2007	2016-2017	Toplam artış oranı	2017-2018	2018-2019	2019-2020	Toplam artış oranı
Okul sayısı	455	1.452	219%	1.604	1.623	1.650	%14
Toplam öğrenci sayısı	120.668	645.318	435%	514.806	498.002	502.847	-%22
Erkek öğrenci sayısı	58.500	284.218	386%	236.935	223.790	224.750	-%21
Kadın öğrenci sayısı	62.168	361.100	481%	277.871	274.212	278.097	-%22

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler

⁶⁰ Bu tarihte ortaokul ve lise birleşik olduğu için sayılar bir sonraki tablo ile aynıdır.

⁶¹ Bkz. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/kategori/23/1/>

Tablo 5: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı İmam Hatip Açık Öğretim Liselerinde Okul, Öğrenci Sayısı

	2006-2007	2016-2017	Toplam artış oranı	2017-2018	2018-2019	2019-2020	Toplam artış oranı
Toplam öğrenci sayısı	1.536	138.802	8937%	112.697	107.867	107.160	-%23
Erkek öğrenci sayısı	472	51.717	10857%	42.510	42.902	44.931	-%13
Kadın öğrenci sayısı	1054	87085	8162%	70.187	64.965	62.229	-%28

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler⁶²

Tablo 6: 2017-2018 Ortaöğretim Okul ve Öğrenci Sayıları

	Okul sayısı	%	Öğrenci sayısı	%	Erkek Öğrenci Sayısı	%	Kız Öğrenci Sayısı	%
Genel Ortaöğretim	5.717	%48	3.074.642	%54	1.588.505	%53	1.486.137	%55
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	4.461	%38	1.987.282	%35	1.117.229	%37	870.053	%32
Din Öğretimi (İHL)	1.605	%14	627.503	%11	279.445	%9	348.058	%13
Ortaöğretim Toplam	11.783		5.689.427		2.985.179		2.704.248	

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler (2017-2018)

⁶² Bkz. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/kategori/23/1/>

Tablo 7: 2018-2019 Ortaöğretim Okul ve Öğrenci Sayıları

	Okul sayısı	%	Öğrenci sayısı	%	Erkek Öğrenci Sayısı	%	Kız Öğrenci Sayısı	%
Genel Ortaöğretim	6.242	%50	3.250.334	%58	1.662.454	%55	1.587.880	%60
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	4.640	%37	1.793.391	%32	1.084.926	%36	708.465	%27
Din Öğretimi (İHL)	1.624	%13	605.869	%10	266.692	%9	339.177	%13
Ortaöğretim Toplam	12.506		5.649.594		3.014.072		2.635.522	

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler (2018-2019)

Tablo 8: 2019-2020 Ortaöğretim Okul ve Öğrenci Sayıları

	Okul sayısı	%	Öğrenci sayısı	%	Erkek Öğrenci Sayısı	%	Kız Öğrenci Sayısı	%
Genel Ortaöğretim	6.925	%53	3.412.564	%61	1.708.914	%57	1.703.650	%64
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	4.470	%34	1.608.081	%28	1.006.523	%34	601.558	%23
Din Öğretimi (İHL)	1.651	%13	610.007	%11	269.681	%9	340.326	%13
Ortaöğretim Toplam	13.046		5.630.652		2.985.118		2.645.534	

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler (2019-2020)

Tablo 9: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Ortaöğretimde Öğrenci Artış Oranı

	2016-2017	2019-2020	Toplam Artış Oranı
Okul sayısı	1.452	1.651	%14
Toplam öğrenci sayısı	645.318	610.007	-%5
Erkek öğrenci sayısı	284.218	269.681	-%5
Kadın öğrenci sayısı	361.100	340.326	-%6

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler

Tablo 10: T.C. MEB-DÖGM'ne Bağlı İmam Hatip Liselerinde Görevli Öğretmen Sayısı Artışı

	2016-2017	2019-2020	Toplam Artış Oranı
Okul sayısı	1.452	1.651	%14
Toplam öğretmen sayısı	40.891	49.462	%21
Erkek öğretmen sayısı	20.719	24.353	%18
Kadın öğretmen sayısı	20.172	25.109	%25

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler

Tablo 11: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı Ortaokullarda Okul, Öğrenci Sayısı

Yıllar	Okul Sayısı	Toplam	Erkek		Kadın	
			Sayı	%	Sayı	%
2019-2020	3.437	777.439	366.478	47	410.961	53
2018-2019	3.394	761.785	358.859	47	402.926	53
2017-2018	3.286	723.108	340.401	47	382.707	53
2016-2017	2.777	657.020	309.406	47	347.614	53
2015-2016	1.961	524.295	250.241	48	274.054	52
2014-2015	1.597	385.830	187.636	49	198.194	51
2013-2014	1.361	240.015	119.131	50	120.884	50
2012-2013	1.099	94.467	48.348	51	46.119	49
2011-2012	537	268.245	126.429	47	141.816	53
2010-2011	493	235.639	112.608	48	123.031	52
2009-2010	465	198.581	94.242	47	104.339	53
2008-2009	458	143.637	65.916	46	77.721	54
2007-2008	456	129.274	60.356	47	68.918	53
2006-2007	455	120.668	58.500	48	62.168	52

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler⁶³

⁶³ Bkz. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/kategori/23/1/>

Tablo 12: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı İmam Hatip Liselerinde Okul, Öğrenci Sayısı

Yıllar	Okul Sayısı	Toplam	Erkek		Kadın	
			Sayı	%	Sayı	%
2019-2020	1.651	610.007	269.681	44	340.326	56
2018-2019	1.623	605.869	266.692	44	339.177	56
2017-2018	1.605	627.503	279.445	45	348.058	55
2016-2017	1.452	645.318	284.218	44	361.100	56
2015-2016	1.149	677.205	297.605	44	379.600	56
2014-2015	1.017	546.443	258.397	47	288.046	53
2013-2014	854	474.096	227.065	48	247.031	52
2012-2013	708	380.771	180.240	47	200.531	53
2011-2012	537	268.245	126.429	47	141.816	53
2010-2011	493	235.639	112.608	48	123.031	52
2009-2010	465	198.581	94.242	47	104.339	53
2008-2009	458	143.637	65.916	46	77.721	54
2007-2008	456	129.274	60.356	47	68.918	53
2006-2007	455	120.668	58.500	48	62.168	52

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler⁶⁴

⁶⁴ Bkz. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/kategori/23/1/>

Tablo 13: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı İmam Hatip Açık Öğretim Liselerinde Okul, Öğrenci Sayısı

Yıllar	Toplam	Erkek		Kadın	
		Sayı	%	Sayı	%
2019-2020	107.160	44.931	42	62.229	58
2018-2019	107.867	42.902	40	64.965	60
2017-2018	112.697	42.510	38	70.187	62
2016-2017	138.802	51.717	37	87.085	63
2015-2016	121.335	40.894	34	80.441	66
2014-2015	27.223	9.699	36	17.524	64

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler⁶⁵

Tablo 14: DİB Rehberlik ve Teftiş Hizmetleri Başkanlığı Üst Yönetiminde Kadın Erkek Oranı

Görev	Erkek	Kadın	Toplam	Kadın yüzde
Teftiş Kurulu başkanı	1	0	1	%0
Baş müfettiş	34	0	34	%0
Müfettiş	22	0	22	%0
Müfettiş Yrd.	26	0	26	%0
Toplam	83	0	83	%0

Kaynak: <https://rehberlikteftis.diyanet.gov.tr/sayfa/114>

Tablo 15: Din İşleri Yüksek Kurulunda Kadın Erkek Oranı

Din İşleri Yüksek Kurulu	Erkek	Kadın	Kadın oranı
Başkan	1	0	%0
Başkan Vekili	1	0	%0
Kurul üyesi	14	0	%0
Kurul sekreteri	1	0	%0
Kurul Uzmanı	35	0	%0
Uzman Yardımcıları	18	5	%22
Diyanet İşleri Uzmanı	1	0	%0
Astronom	4	1	%20

Kaynak: <https://kurul.diyanet.gov.tr/Kurul-Anasayfa>

⁶⁵ Bkz. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/kategori/23/1/>

Tablo 16: Diyanet İşleri Başkanlığı Çalışan Kadın Erkek Sayılarındaki Artış Oranları (2017-2019)

	2017	2019	Toplam artış oranı
Merkez			
Toplam	1.092	1.402	%28
Erkek	1.018	1.291	%27
Kadın	74	111	%50
Taşra			
Toplam	106.973	102.081	-%5
Erkek	89.235	84.457	-%5
Kadın	17.738	17.624	-%1
Eğitim merkezi müdürlükleri			
Toplam	1.224	1.269	%4
Erkek	1.160	1.180	%2
Kadın	64	89	%39
Yurtdışı teşkilatı			
Toplam	62		-
Erkek	62		0,0
Kadın	0		0,0

Kaynak: T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı Faaliyet Raporları (2017-2019) <http://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/22/Faaliyet-Raporlari>

Tablo 17: Diyanet İşleri Başkanlığı Çalışan Kadın Erkek Sayıları (2010-2019)

Yıl	Merkez			Taşra			Eğitim merkezi müdürlükleri			Yurtdışı teşkilatı								
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın						
		%	%		%	%		%	%		%	%						
2019	1.402	1.291	92,0	111	8,00	102.081	84.457	82,7	17.624	17,3	1.269	1.180	93,0	89	7,00	62	62	0
2018	1.194	1.103	92,4	91	7,60	104.578	86.922	83,1	17.656	16,9	1.367	1.281	93,7	86	7,00	67	67	0
2017	1.092	1.018	93,2	74	6,78	106.973	89.235	83,4	17.738	16,6	1.224	1.160	94,8	64	5,2	43	43	0
2016	1.122	1.043	93,0	79	7,04	110.465	92.721	83,9	17.744	16,1	1.084	1.021	94,2	63	5,8	53	53	0
2015	1.117	1.039	93,0	78	6,98	115.218	96.741	84,0	18.477	16,0	988	937	94,8	51	5,2	55	55	0
2014	1.107	1.033	93,3	74	6,68	117.714	99.121	84,2	18.593	15,8	871	821	94,3	50	5,7	51	51	0
2013	1.098	1.023	93,2	75	6,83	119.845	101.085	84,3	18.760	15,7	866	824	95,2	42	4,8	36	36	0
2012	1.040	973	93,6	67	6,44	103.560	87.104	84,1	16.456	15,9	831	808	97,2	23	2,8	41	41	0
2011	979	920	94,0	59	6,03	96.635	86.409	89,4	10.226	10,6	902	889	98,6	13	1,4	40	40	0
2010	956	901	94,2	55	5,75	82.393	78.714	95,5	3.679	4,5	766	758	99,0	8	1,0	42	42	0

Kaynak: T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Faaliyet Raporları (2017-2019)
<http://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/22/Faaliyet-Raporlari>

Tablo 18: 2017-2020 dönemi illere göre Kuran Kursu Sayısı ve Katılan Kadın ve Erkek Öğrenci Sayıları

Kurs sayısı		Kursa devam eden		Kursiyer									
				Toplam		Erkek		%		Kadın		%	
2017	2020	2017	2020	2017	2020	2017	2020	2017	2020	2017	2020	2017	2020
15.796	16.576	1.002.417	1.204.093	674.703	1.124.050	107.012	199.631	15,9	17,8	567.691	924.419	84,1	82,2

Kaynak: T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı İstatistikler
<http://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>

Tablo 19: Diyanet İşleri Başkanlığı: Hacca ve Umreye Giden Kadın Erkek Sayıları (2017-2020)

Yaş grubu	Hacca gidenler						Umreye gidenler					
	Toplam		Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın	
	2017	2020	2017	2020	2017	2017	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Toplam	84.637	77.772	40.660	36.973	43.977	40.799	420.365	50.455	176.717	19.114	243.648	31.341
-20	318	221	173	103	145	118	26.743	2.737	13.592	1.427	13.151	1.310
21-25	151	129	66	63	85	66	15.511	1.872	7.129	713	8.382	1.159
26-30	549	549	306	311	243	238	16.736	1.457	8.189	514	8.547	943
31-35	1655	1.386	1030	762	625	624	20.878	1.695	11.104	764	9.774	931
36-40	3.331	2.876	1930	1638	1401	1.238	26.943	2.506	13.578	1.105	13.365	1.401
41-45	4.917	4.371	2.583	2.350	2.334	2.021	30.107	3.134	13.789	1.257	16.318	1.877
46-50	6.405	6.221	3.192	3.121	3.213	3.100	33.713	4.092	13.097	1.499	20.616	2.593
51-55	10.868	8.887	4.790	3.847	6.078	5.040	47.599	5.326	17.051	1.783	30.548	3.543
56-60	13.566	13.481	5.993	5.968	7.573	7.513	49.780	6.384	17.714	1.974	32.066	4.410
61+	42.877	39.651	20.597	18.810	22.280	20.841	152.355	21.252	61.474	8.078	90.881	13.174

Kaynak: T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı İstatistikler
<http://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>

Tablo 20: Hac ve Umreye Gidenlerin Cinsiyet ve Yaşa Göre Dağılımı (2017-2020)

	2017		2020		Artış Toplam		Artış Oranı	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Hac	40.660	43.977	36.973	40.799	3.687	3.178	-%9	-%7
Umre	176.717	243.648	19.114	31.341	-157.603	-212.307	-%89	-%87
Toplam	217.377	287.625	56.087	72.140	-161.290	-215.485	-%74	-%75

Kaynak: T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı İstatistikler
<http://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>

Tablo 21: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'ne Bağlı İmam Hatip Liselerinde Görevli Öğretmenlerin Sayısı

Yıllar	Okul sayısı	Toplam	Erkek		Kadın	
			Sayı	%	Sayı	%
2019-2020	1.651	49.462	24.353	49	25.109	51
2018-2019	1.623	46.812	23.252	50	23.560	50
2017-2018	1.605	42.879	21.490	50	21.389	50
2016-2017	1.452	40.891	20.719	51	20.172	49
2015-2016	1.149	39.091	20.741	53	18.350	47
2014-2015	1.107	35.844	19.609	55	16.235	45
2013-2014	854	29.556	16.773	57	12.783	43
2012-2013	708	21.043	12.570	60	8.473	40
2011-2012	537	15.049	9.498	63	5.551	37

Kaynak: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Resmi İstatistikler⁶⁶

⁶⁶ Bkz. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/kategori/23/1/>

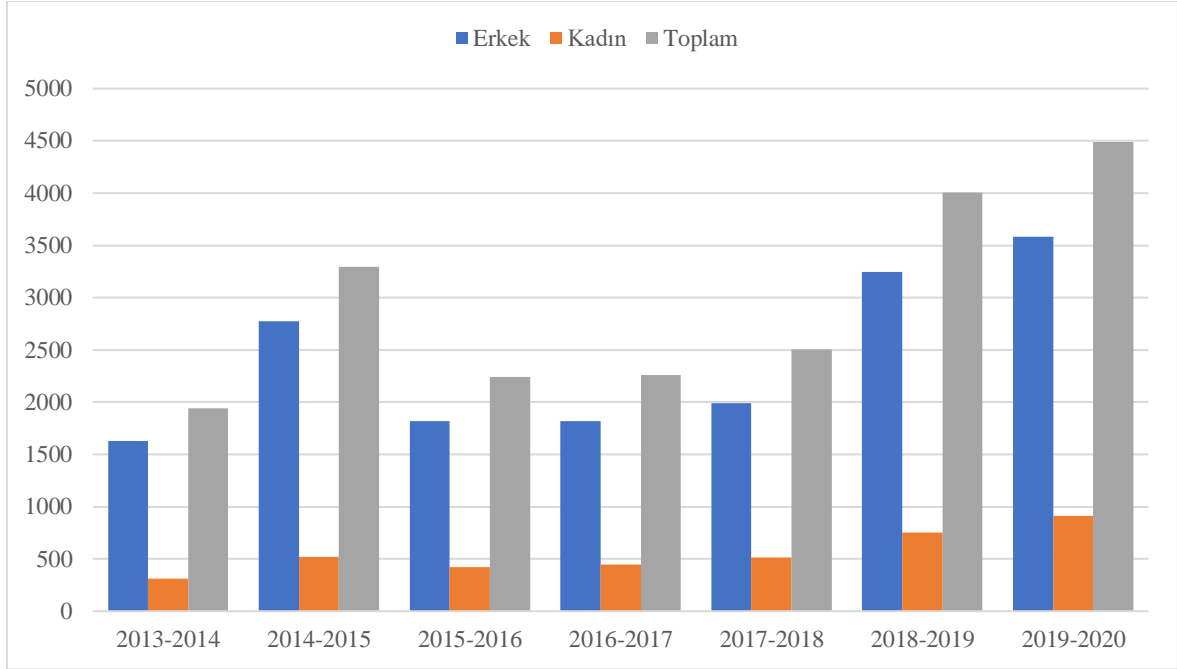

Tablo 22: Yüksek Din Eğitimi: İlahiyat Fakülteleri⁶⁷ Akademik Kadro

Kadro türü	Erkek		Kadın		Toplam
	Sayı	%	Sayı	%	
Profesör	663	%97	19	%3	682
Doç.	437	%90	51	%10	488
Dr. Öğr. Üyesi	1.159	%84	220	%16	1.379
Öğr. Gör.	502	%82	110	%18	612
Arş. Gör.	820	%62	511	%38	1.331
Toplam	3.581	%80	911	%20	4.492

Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yüksek Öğretim İstatistikleri (Erişim tarihi: 2 Aralık 2020) <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Şekil 4: İlahiyat Fakültelerinde Görevli Akademik Personelin Kadro Türüne ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yüksek Öğretim İstatistikleri (2017-2020) <https://istatistik.yok.gov.tr/>

⁶⁷ İlahiyat Fakülteleri, İlahiyat Bilimleri Fakülteleri ve İslami İlimler Fakültelerini içerir.

Tablo 23: İlahiyat Fakültelerinde Görevli Akademik Personelin Kadro Türüne ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	Profesör					Doçent				
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
2013-2014	389	98,7	5	1,3	394	160	92,0	14	8,0	174
2014-2015	516	98,5	8	1,5	524	238	94,4	14	5,6	252
2015-2016	371	97,9	8	2,1	379	171	90,5	18	9,5	189
2016-2017	368	97,6	9	2,4	377	168	89,4	20	10,6	188
2017-2018	388	97,0	12	3,0	400	209	88,9	26	11,1	235
2018-2019-	581	98,3	14	1,7	595	323	92	28	8	351
2019-2020	646	97,4	17	2,6	663	396	90,6	41	9,4	437
Yıllar	Dr. Öğretim Üyesi					Öğretim Görevlisi				
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
2013-2014	563	88,5	73	11,5	636	114	91,9	10	8,1	124
2014-2015	947	88,4	124	11,6	1071	366	89,5	43	10,5	409
2015-2016	658	86,9	99	13,1	757	139	84,8	25	15,2	164
2016-2017	677	86,1	109	13,9	786	132	84,6	24	15,4	156
2017-2018	703	84,2	132	15,8	835	175	84,1	33	15,9	208
2018-2019-	1107	85,3	190	14,7	1297	476	84,5	87	15,5	563
2019-2020	1164	84,4	215	15,6	1379	503	82,7	105	17,3	608
Yıllar	Araştırma Görevlisi									
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam					
2013-2014	391	65,6	205	34,4	596					
2014-2015	642	66,9	318	53,4	960					
2015-2016	462	63,1	270	45,3	732					
2016-2017	456	62,1	278	46,6	734					
2017-2018	515	62,3	312	52,3	827					
2018-2019-	761	63,6	436	36,4	1197					
2019-2020	825	62,1	503	37,9	1328					

Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yüksek Öğretim İstatistikleri (2013-2020)
<https://istatistik.yok.gov.tr/>

Tablo 24: Yüksek Din Eğitimi: İlahiyat Fakülteleri Akademik Kadro Artış: 2017-2020

	2017-2018			2019-2020			Artış Toplam		Artış Oran	
	E	K	T	E	K	T	E	K	E	K
Prof.	551	12	563	663	19	682	112	7	%20	%58
Doç.	292	23	315	437	51	488	145	28	%50	%122
Dr. Öğr.	1.051	164	1.215	1.159	220	1.379	108	56	%10	%34
Öğr. Gör.	458	70	528	502	110	612	44	40	%10	%57
Araş.Gör.	718	393	1.111	820	511	1.331	102	118	%14	%30
Toplam	3.070	662	3.732	3.581	911	4.492	511	249	%17	%38

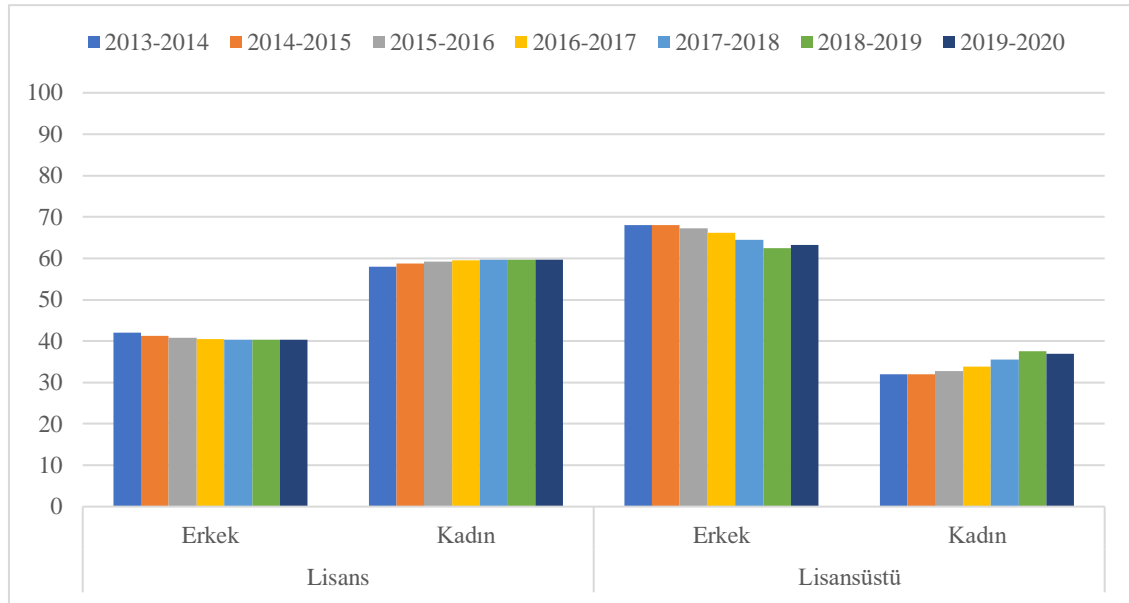
Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yüksek Öğretim İstatistikleri (2017-2020)
<https://istatistik.yok.gov.tr/>

Tablo 25: İlahiyat Fakültelerinde Öğrencilerin Öğrenim Türüne Göre, Yıllara ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Eğitim Türü	2017-2018				2019-2020				Artış Toplam		Artış Oran	
	Erkek	E%	Kadın	K%	Erkek	E%	Kadın	K%	E	K	E%	K%
Önlisans	101.624	40,4	149.627	59,6	108.827	40,6	159.337	59,4	7.203	9.710	7	6,5
Lisans	38.428	40,2	57.188	59,8	50.161	39,9	75.503	60,1	11.733	18.315	30,5	32
Yüksek Lisans	7.688	61	4.910	39	5.400	58,6	3.821	41,4	-2.288	-1.089	-29,7	-22,2
Doktora	2.435	77,9	692	22,1	2.910	74,5	997	25,5	475	305	19,5	44,1

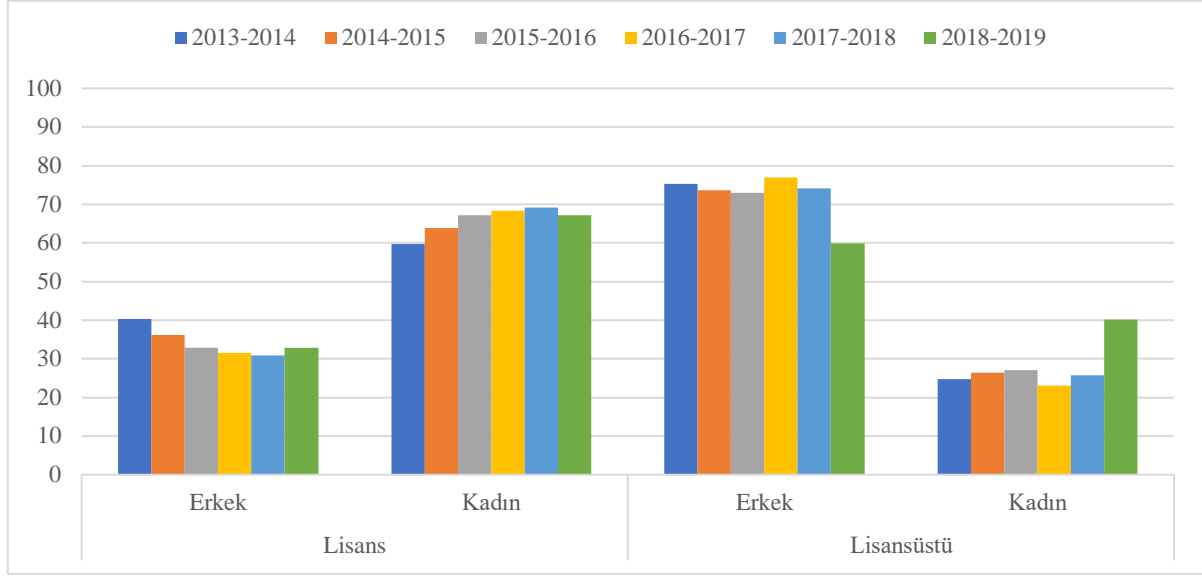
Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yüksek Öğretim İstatistikleri (2017-2020)
<https://istatistik.yok.gov.tr/>

Şekil 5: İlahiyat Fakültelerinde Kayıtlı Lisans ve Lisansüstü Öğrencilerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yüksek Öğretim İstatistikleri (2014-2020)
<https://istatistik.yok.gov.tr/>

Şekil 6: İlahiyat Fakültelerinden Mezun Öğrencilerin Program Türüne ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yüksek Öğretim İstatistikleri (2014-2020)
<https://istatistik.yok.gov.tr/>

Tablo 26: Din Eğitimi: İlahiyat Fakülteleri Mezun Sayılarının Yıllara Göre Artışı

	2017-2018					2018-2019					Artış Toplam		Artış oranı	
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	E	K	E	K
Lisans	3.956	33,5	7.856	66,5	11.812	11.026	32,8	22.572	67,2	33.598	7.070	14.716	%179	%187
Lisansüstü	617	74,2	214	25,8	831	1.294	59,8	868	40,1	2.162	677	654	%110	%306

Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yüksek Öğretim İstatistikleri (2017-2020)
<https://istatistik.yok.gov.tr/>

Tablo 27: İlahiyat Fakültelerinde Öğrencilerin Öğrenim Türüne Göre Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	Önlisans					Lisans				
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
2013-2014	66.775	43,2	87.797	56,8	154.572	20.078	38,5	32.134	61,5	52.212
2014-2015	78.365	41,8	108.919	58,2	187.284	26.482	39,3	40.914	60,7	67.396
2015-2016	88.388	40,8	128.159	59,2	216.547	32.234	40,9	46.625	59,1	78.859
2016-2017	93.693	40,4	138.378	59,6	232.071	35.273	40,7	51.423	59,3	86.696
2017-2018	101.624	40,4	149.627	59,6	251.251	38.428	40,2	57.188	59,8	95.616
2018-2019-	106.974	40,7	155.989	59,3	262.963	44.632	39,9	67.339	60,1	111.971
2019-2020	108.827	68,3	159.337	31,7	268.164	50.161	39,9	75.503	60,1	125.664
Yıllar	Yüksek Lisans					Doktora				
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
2013-2014	4.580	64,5	2.520	35,5	7.100	1.723	79,4	446	20,6	2.169
2014-2015	5.727	64,8	3.114	35,2	8.841	2.040	79,3	534	20,7	2.574
2015-2016	6.417	63,8	3.648	36,2	10.065	2.249	79,2	591	20,8	2.840
2016-2017	7.414	63,0	4.355	37,0	11.769	2.334	78,7	631	21,3	2.965
2017-2018	7.688	61,0	4.910	39,0	12.598	2.435	77,9	692	22,1	3.127
2018-2019-	6.711	58,6	4.749	41,4	11.460	2.468	76,3	767	23,7	3.235
2019-2020	5.400	58,6	3.821	41,4	9.221	2.910	74,5	997	25,5	3.907
Yıllar	Lisans					Lisansüstü				
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
2013-2014	86.853	42,0	119.931	58,0	206.784	6.303	68,0	2.966	32,0	9.269
2014-2015	104.847	41,2	149.833	58,8	254.680	7.767	68,0	3.648	32,0	11.415
2015-2016	120.622	40,8	174.784	59,2	295.406	8.666	67,2	4.239	32,8	12.905
2016-2017	128.966	40,5	189.801	59,5	318.767	9.748	66,2	4.986	33,8	14.734
2017-2018	140.052	40,4	206.815	59,6	346.867	10.123	64,4	5.602	35,6	15.725
2018-2019-	151.606	40,4	223.328	59,6	374.934	9.179	62,5	5.516	37,5	14.695
2019-2020	158.988	40,4	234.840	59,6	393.828	8.310	63,3	4.818	36,7	13.128

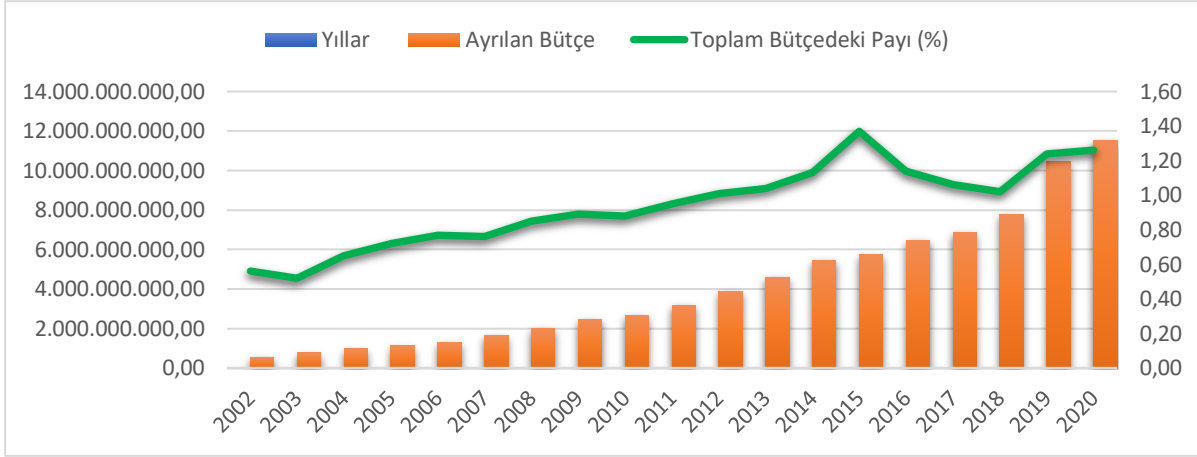
Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yüksek Öğretim İstatistikleri (2013-2020)
<https://istatistik.yok.gov.tr/>

Tablo 28: İlahiyat Fakültelerinden Mezun Öğrencilerin Program Türüne ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yıllar	Önlisans Mezun					Lisans Mezun				
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
2012-2013	6.070	39,8	9.172	60,2	15.242	2.615	41,5	3.686	58,5	6.301
2013-2014	8.284	35,4	15.091	64,6	23.375	2.755	38,8	4.342	61,2	7.097
2014-2015	7.150	31,8	15.328	68,2	22.478	3.453	35,5	6.287	64,5	9.740
2015-2016	7.077	30,7	15.983	69,3	23.060	3.758	33,4	7.489	66,6	11.247
2016-2017	4.251	28,8	10.505	71,2	14.756	3.956	33,5	7.856	66,5	11.812
2017-2018	4.656	29,0	11.405	71,0	16.061	4.261	32,2	8.988	67,8	13.249
2018-2019	4.601	30,1	10.698	69,9	15.299	6.425	35,1	11.874	64,8	18.299
Yıllar	Yüksek Lisans					Doktora				
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
2012-2013	4.580	64,5	2.520	35,5	7.100	1.723	79,4	446	20,6	2.169
2013-2014	5.727	64,8	3.114	35,2	8.841	2.040	79,3	534	20,7	2.574
2014-2015	6.417	63,8	3.648	36,2	10.065	2.249	79,2	591	20,8	2.840
2015-2016	7.414	63,0	4.355	37,0	11.769	2.334	78,7	631	21,3	2.965
2016-2017	7.688	61,0	4.910	39,0	12.598	2.435	77,9	692	22,1	3.127
2017-2018	602	66,9	298	33,1	900	150	82,0	33	18,0	183
2018-2019	1.105	56,8	839	43,1	1.944	189	86,7	29	13,3	218
Yıllar	Lisans Mezun					Lisansüstü Mezun				
	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
2012-2013	8.685	40,3	12.858	59,7	21.543	275	75,3	90	24,7	365
2013-2014	11.039	36,2	19.433	63,8	30.472	357	73,6	128	26,4	485
2014-2015	10.603	32,9	21.615	67,1	32.218	446	72,9	166	27,1	612
2015-2016	10.835	31,6	23.472	68,4	34.307	537	76,9	161	23,1	698
2016-2017	8.207	30,9	18.361	69,1	26.568	617	74,2	214	25,8	831
2017-2018	11.026	32,8	22.572	67,2	33.598	752	69,4	331	30,6	1.083
2018-2019	11.026	32,8	22.572	67,2	33.598	1294	59,8	868	40,2	2.162

Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Yüksek Öğretim İstatistikleri (2013-2020)
<https://istatistik.yok.gov.tr/>

Şekil 7: Yıllara göre Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi

Kaynak: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu (2018-2019-2020) <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/23/mali-durum-ve-beklentiler-raporu>

Tablo 29: Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi (2012-2020)

Yıllar	Toplam Bütçe	Ayrılan Bütçe	Toplam Bütçedeki Payı (%)
2002	98.131.900.000	553.364.200	0,56
2003	147.230.170.000	770.292.000	0,52
2004	150.658.129.000	976.834.294	0,65
2005	156.088.874.910	1.125.744.626	0,72
2006	170.156.782.052	1.308.187.000	0,77
2007	215.059.364.450	1.638.383.000	0,76
2008	233.956.370.463	1.998.412.595	0,85
2009	276.088.760.474	2.454.275.000	0,89
2010	301.656.587.292	2.650.530.000	0,88
2011	335.149.875.830	3.178.992.500	0,95
2012	385.485.625.921	3.891.166.000	1,01
2013	444.070.912.450	4.604.649.000	1,04
2014	480.047.818.000	5.442.784.190	1,13
2015	418.248.954.000	5.743.383.000	1,37
2016	570.500.000.000	6.482.979.000	1,14
2017	645.124.000.000	6.867.189.000	1,06
2018	762.753.272.000	7.774.183.000	1,02
2019	838.499.298.000	10.445.979.000	1,24
2020	912.885.210.000	11.519.609.000	1,26

Kaynak: T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu (2018-2019-2020) <https://stratejigelistirme.diyamet.gov.tr/sayfa/23/mali-durum-ve-beklentiler-raporu>